

SALNAMELERE GÖRE ELAZIĞ'DA EĞİTİM (MEDRESE VE MEKTEPLER)

[6. Milletler Arası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi - 22 Ekim 2022 - Elazığ]

Süleyman Yapıcı*

ÖZET

Salnâme, Osmanlı İdaresinde oldukça geniş bir yelpazede bir sene zarfında meydana gelen durumları, olayları ve gelişmeleri kayıt altına almak amacıyla hazırlanan raporlardan oluşan yıllıklara verilen addır. Salnâmeler, devlet tarafından resmî olarak yayımlandığı gibi, özel kuruluşlarca da neşredilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ilk resmî sâlnâme, 1263 (1847) yılında Sadrazam Reşid Paşa tarafından hazırlanmıştır. Söz konusu salnâme, Hayrullah Efendi, Ahmet Vefik Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa'nın müşterek çalışmaları sonucu neşredilmiştir.

Resmi salnâmelerden olan vilayet salnâmelerinin ilki ise, 1283 (1866/1867) tarihinde Trabzon'da neşredilen salnâmedir. Vilayet salnâmelerinin hazırlanmasında Halep Vilayeti Mektupçusu İbrahim Halet Bey'in yayımladığı *Fibrîst-i Vilayeti-i Haleb* adlı bu salnâme örnek alınmıştır.

1847 yılında başlayan bu gelenek, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra 1928 yılına kadar aynı usul ve metotla devam edilmiştir.

Resmi ve özel kuruluşlar tarafından neşredilen bu salnamelerde eğitim (medrese ve mektepler) bölümü önemli bir yer tutmaktadır.

Bu çalışma ile şu ana kadar müstakil olarak ele alınmayan bu konu, 1847- 1928 tarihleri arasında yayınlanan tüm salnâmeler taranarak Harput ve Elazığ'da bulunan medreseler ile birlikte Müslim ve Gayrimüslimlere ait mektep ve okullarla ilgili tüm bilgiler bir araya getirilerek aktarılmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Harput, Ma'muratü'l-Aziz, El'aziz, Elazığ, Osmanlı Salnâmeleri, Medrese, Müslim - Gayrimüslim mektep ve okulları.

Kaynaklar:

1. *Salnâme-i Diyarbekir* / S.D. (1288, 1290, 1291, 1292, 1293, 1321, 1323).
2. *Salnâme-i Ma'muratü'l-Aziz* / S.M. (1298, 1301, 1302, 1305, 1307, 1308, 1310, 1312, 1325).
3. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* / S.D.A.O. (1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1295, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305).
4. *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye* / S.N.M.U (1316, 1317, 1318, 1319, 1321).
5. *Salnâme-i Askeriye* / S.A. (1306, 1307, 1309, 1311, 1324,-1326).
6. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi* / T.C.D.S. (1925-1926, 1926-1927).
7. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı* / T.C.D.Y. (1927-1928).
8. *Türk Ticaret Salnâmesi* / T.T.S. (1340-1341, 1927).
9. *Büyük Ticaret Salnâmesi* / B.T.S. (1928).
10. Sunguroğlu, İshak; *Harput Yollarında*, c.2.
11. Tellioglu, Prof. Dr. Ömer; *Diyarbakır Salnameleri, 1268-1323 (1869-1905)*, c. 1-5, 1999.
12. Başbakanlık Osmanlı Arşivi
13. Yapıcı, Süleyman; *Harput Bir Havza Kültürünün Mânevi Hiyveti Âlimler, Müellifler ve Mutasavvıfları*, 2015
14. Yapıcı, Süleyman; *Salnâmerde (Harput - Ma'muratü'l-Aziz - El'aziz) Elazığ*, 2022.

* Araştırmacı Yazar, Elazığ Belediyesi AR-GE Müdürü, s.yapici@yahoo.com.tr / s.yapici23@hotmail.com

EDUCATION IN ELAZIĞ ACCORDING TO THE SALNAMES (MADRASAHS AND SCHOOLS)

ABSTRACT

Salnâme is the name given to the annuals consisting of reports prepared in order to record the situations, events and developments that occurred in a wide range of subjects in a year in the Ottoman Administration. Yearbooks were not only officially published by the state, but also by private institutions.

The first official yearbook in the Ottoman Empire was prepared by Grand Vizier Reşid Pasha in 1263 (1847). This yearbook was published by the joint work of Hayrullah Efendi, Ahmet Vefik Pasha and Ahmed Cevdet Pasha.

The first of the provincial yearbooks, which are among the official ones, is the one published in Trabzon in 1283 (1866/1867). In the preparation of these annuals, the yearbook named Fibrîst-i Vilâyeti-i Haleb published by Aleppo Province Letterman İbrahim Halet Bey was taken as an example.

This tradition, which started in 1847, also continued in the same way and method until 1928 after the establishment of the Turkish Republic.

In these yearbooks published by public and private institutions, the education (madrasah and schools) section occupies an important place.

In this study, the subject of education in salnâmes, which has not been dealt with independently until now, was tried to be conveyed by scanning all the yearbooks published between 1847 and 1928, and by bringing together all the information about the schools of Muslims and non-Muslims, together with the madrasahs, in Harput and Elazığ.

Keywords: Harput, Ma[^]muratül-Aziz, El'aziz, Elazığ, Ottoman Yearbooks, Madrasah, Muslim - Non-Muslim schools.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda idarî, askerî ve iktisadî açıdan büyük bir çöküntünün içerisinde bulunmaktaydı. Çöküşün önüne geçmenin yollarını arayan devlet ricalî, devleti dış tehditlere karşı savunmak için yoğun önlemler alırken, ülkeyi imar etmek ve sefalet içerisinde bulunan halkın ekonomik refah seviyesini yükseltmek için projeler hazırlayarak, bunları gerçekleştirmek konusunda da yoğun çalışmalar başlattılar.

Bu çerçevede, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklarda bulunan zenginlik ve imkânları tespit etmek için bütün vilayetlerde çalışmalar başlatıldı. Vilayet dâhilinde bulunan tabîî kaynaklar, ziraat, hayvancılık, üretim, nüfus, hizmet birimlerinin durumu, okullar, hastaneler, yollar, ormanlar vb. hiçbir konu ihmal edilmeden tespit edilen bilgiler yayınlanan vilayet salnâmelerinde bir araya getirildi.

Bu çalışmaları bütün vilayetlere yayarak, vilayet dâhilinde bulunan tabîî kaynaklar, ziraat, hayvancılık, üretim, nüfus, hizmet birimlerinin durumu, okullar, hastaneler, yollar, ormanlar vb. hiçbir konu ihmal edilmeden tespit edilen bilgiler yayınlanan vilayet salnâmelerinde bir araya getirildi.

Vilayet salnâmeleri her yıl yeniden yayınlanarak, ait olduğu vilayette bir sene zarfında meydana gelen gelişme ve değişikliklerin izlenmesi mümkün hale geldi. Bu şekilde Yemen'den Kafkas'lara, Kafkas'lardan Balkanlar'a kadar ülkenin içinde bulunduğu durum bütün ayrıntılarıyla tespit edildi.

1847 yılında başlayan bu gelenek, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra 1928 yılına kadar aynı usul ve metotla salnâmelerin yayınlanmasına devam edilmiştir.

Salnâme, bir sene zarfında meydana gelen olayları, gelişmeleri tespit etmek için hazırlanan eserlere verilen addır. Salnâme kelimesi, Farsça *yıl* anlamındaki *sal* kelimesi ile *mektup*, *kitap* anlamına gelen *nâme* kelimelerinden terkip edilmiş olup Türkçe karşılığı *yıllık* tır. Sâlnâmeler, devlet tarafından resmî olarak yayınlandığı gibi, özel kuruluşlarca da neşredilmiştir.¹

Resmî ve özel kuruluşlar tarafından neşredilen bu salnamelerde eğitim (medrese ve mektepler) bölümü önemli bir yer tutmaktadır.

Bu çalışmayla; 1847 yılından 1928 yılına kadar 81 yıllık süreç içinde Harput ve Elazığ'da bulunan medrese ve okulların isimleri, kuruluş tarihleri, kurucuları, buldukları yer ve semtleri, cemaati (gayri müslim), idarecileri, hocaları (müderris ve öğretmenleri), rütbeleri, okutulan dersleri, erkek ve kız öğrenci sayıları, çalışan görevli sayıları gibi tüm bilgileri derleyerek yıllara göre bir araya getirip sunmaya gayret ettik.

Bu bildiride salnâmeler dışında sadece İshak Sunguroğlu'nun *Harput Yollarında* ve Süleyman Yapıcı'nın *Salnâmelerde (Harput - Ma'muratü'l-Aziz-El'aziz) Elazığ ve Harput Bir Havza Kültürünün Mânevi Hüviyeti Âlimler; Müellifler ve Mutasavvıfları* isimli eserinden faydalanıldı. Dipnotları ise Salnâme-i Diyarbakır; *S.D.* ve Salnâme-i Ma'muratü'l-Aziz; *S.M.* şeklinde kısaltılarak verildi.

¹ Prof. Dr. Ömer Telloğlu, *Diyarbakır Salnâmeleri*, 1268–1323 (1869–1905), c.1, s. 8–9; Süleyman Yapıcı, *Salnâmelerde (Harput - Ma'muratü'l-Aziz - El'aziz) Elazığ*, s. 19-20.

EĞİTİM VE ÖĞRETİM MÜESSESELERİ

I. MEDRESELER

İslam'da ilk eğitim öğretim Mekke'de *Daru'l-Erkam* ile başlamış, Medine'de *Ashab'ı Suffa* ile devam etmiştir. Daha sonraları dokuz mescidde eğitim ve öğretimin devam ettiği Medine'den başka, fethedilen veya yeni kurulan merkezlerde ashabin kıraatte mahir olanları cami ve mescidlerde dersler veriyordu. *Dimaşk (Şam)*'da *Ümeyye Camii*'nde *Ebu'd-Derdâ* Kur'an talim ettiği için *Muallimu'ş-Şam* veya *Kâriu'ş-Şam* unvanıyla anılmıştı. Öğrenci sayısının zaman zaman 1.500 sayısının üstüne çıkması, onun derslerine olan rağbeti gösterir.

Camilerde başlayan eğitim ve öğretim faaliyetleri cami çevresinde ve dışında müesseseler kurulduktan sonra da devam etmiştir. Emeviler devrinde çocuklar için müstakil mektepler açılmıştır. Yetişkinlerin eğitim ve öğretimine tahsis edilen cami dışı müesseselerin ilk örneklerini Abbasiler devrinde görmekteyiz.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra Türk İslam devletlerinde medrese geleneği Karahanlılarla başlar. Bu devirde camiler, medreseler, köprüler ve kervansaraylar yapılmış, Buhara ve Semerkant şehirleri İslamî ilimlerin öğreniminin yapıldığı merkezler haline gelmiştir.

İslâm'da ilk medrese Büyük Selçuklular zamanında Alparslan'ın veziri *Nizamülmülk (1018-1092)* tarafından Bağdat'ta açılan ve yine onun ismiyle anılan *Nizamiye Medreseleri*'dir. Necdet Sakaoğlu ise ilk medresenin kurucusu olarak, Nişabur hâkimi *Emir Nasır bin Sebüktekin*'i göstermektedir.

İlk medreselerde ağırlıklı olarak Kur'an, kıyas, icma, fıkıh, kelam gibi dini dersler okutulurken, Nizamiye medreselerinde hem pozitif ilimler hem de dini ilimler birlikte okutulmuştur.

Selçuklular Anadolu'ya geldikten sonra çeşitli şehirlerde çok sayıda medrese inşa etmişlerdir. Anadolu'da açılan ilk medrese Danişmendliler döneminde *Tokat Niksar*'da açılan *Yağbasan Medresesi*'dir.

Osmanlı Devleti'nin devrinde ilk medrese, Orhan Bey zamanında 1330 yılında Orhan Gazi Medresesi olarak *İznik Orhaniyesi* adında İznik'te kurulmuştur. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesiyle beraber Bursa ve Edirne başta olmak üzere pek çok şehirde medreseler açıldı. İstanbul'un fethinden sonra üst seviyedeki eğitim kurumları başkentte yoğunlaştı.

1331-1451 yılları arasında 82 adet medrese kurulmuştur. 1463-1471 yılları arasında kurulanlara ise *Fatih Medreseleri* ya da *Sahn-ı Seman* medreseleri denir. Bu medreselere birlikte süreye dayalı eğitim, ders geçme sistemine dayalı eğitime dönüştürülmüştür.

1550-1557 yılları arasında kurulanlara *Süleymaniye Medreseleri* denir. Kanunî Sultan Süleyman devrinde kurulan ve en yüksek payeli medrese olarak kabul edilen, *Süleymaniye Medresesi*'nin *Dâru'l-Hadis*'i idi. Süleymaniye Medresesi ile birlikte en yüksek müderrislik derecesi de *Süleymaniye Müderrisliği* oluyordu.

Daha önceki devirlerde olduğu gibi Osmanlı'da da şahıslar tarafından tesis edilen ve yaşaması için vakıflar kurulan medreselerin hocalarına *müderris (profesör)*, yardımcılarına da *muîd (asistan, araştırma görevlisi)* denirdi. Sıbyan mektebi talebelerine sadece *talebe*, aşağı seviyedeki medrese talebelerine *suhte* yüksek seviyedeki medrese talebesine de *danişmend* denildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Medreseleri'nde; Arapça sarf, nahiv, belâgat bilgilerini veren emsile ilmi ile bina, *maksud, izzi, merah, avamil, kafile* dersleri okutulduktan sonra bu dersler yükselerek; *mantık, alaka, münazara, beyan, bedi*' dersleri okutulurdu.

Daha sonra sırasıyla *Arap edebiyatı, Kur'an ilimleri; kıraat ve tecvid, tefsir ve usul-ü tefsir, kelam ve akâid, hadis ve usul-ü hadis, fıkıh ve usul-ü fıkıh, hat sanatı, tasavvuf, hey'et, hikmet, hesap ve hendese, tıp, felsefe, tarih, coğrafya* gibi ilimler okutuluyordu. Bu derslere *Ulmu-u İsna Aşere* yani *On İki İlim* adı verilirdi.

Talebeler arasında şiir ve edebiyata meraklı olanlar, bu derslerin haricinde, Farsça bilen hocalardan veya halifelerden *Farsça* da öğrenirlerdi.

Talebelerin arasında zeki ve çalışkan olanlar bu dersleri sonuna kadar götürür ve nihayet 10-15 sene içinde tahsillerini muvaffakiyetle bitirerek icazet alırlar. İcazet aldıktan sonra da *müdris*, *şer'î mahkemelerde memur*, *kadı* ve *müftü* olabilirlerdi.

Başlangıçta bütün eğitim faaliyetlerinin yapıldığı kurum olan medreseler, Tanzimat Döneminde yeni mesleki okulların açılması ile sadece din eğitimi verilen okullar haline getirildi.

Osmanlı devletinin son döneminde medreselerin ders programında ve teşkilat yapısında yeni düzenlemeler yapıldı. 1914 yılında *Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye* adı altında birleştirilen medreseler, Millî Mücadeleden sonra 03.03.1924 tarih ve 430 sayılı *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'nun birinci maddesi olan *Türkiye dâhilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâleti'ne merbuttur* ifadesi ile Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış ve zamanın Millî Eğitim Bakanı Vasıf Bey de 13.03.1924 tarihli genelgesiyle medreseler üzerindeki tasarruf hakkını kullanarak medreseleri kapatmıştır.²

A. Harput

Özellikle Osmanlılar döneminde Harput'ta yapılan medreselerden birçoğu Anadolu'nun başka şehirlerinde emsaline nadiren tesadüf edilir derecede büyük, geniş ve muntazamdılar. Bunların içinde en meşhurları Kurşunlu Camii Medresesi idi. Camiyle beraber büyük bir site halinde dört tarafı medrese ve mekteplerle çevrili olup, ayrı ayrı beş medreseyi içinde toplamaktaydı. İki taraflı ve iki katlı, yüzden fazla talebe hücreleri, eğitim ve müderrislerinin ikametine mahsus beş büyük dershanesi ve iki de büyük kütüphanesi vardı.

Vilayet salnâmesinde Kurşunlu Medresesi ile ilgili az da olsa şu bilgiler verilmektedir.

Bu medrese diğer medreselere göre nadiren rastlanacak derecede geniş ve muntazamdır. Bunlardan Kurşunlu Medresesi iki tarafı ve üzeri örtülü taştan öğrenci hücreleri olup, eğitime ve müderrislere mahsus üç adet dershanesi, kütüphanesi, cami-i şerifi ve bir adet muntazam rüştiye ve iptidaiye mektebini de içine almaktadır. Mekteb-i Rüştiye-i Mülkiye inşasından sonra iptidaiye mektebine çevrilmiştir.

Medresenin çevresinde lezzetli bir su akmakta olup, geçen sene belediye tarafından bir de havuz yapılmış ve bu çeşme bitişiğinde çok yaşlı ve çok büyük bir çınar ağacı bulunup yaz mevsiminde medresenin çevresine güzellik katmaktadır.

Mevcut medresede Allah'a hamdolsun ilmi seven padişahımızın sayesinde ilim tahsiline özenle devam edilmekte ve memleketin büyük feyizli ilmi birkaç yüz seneden beri devam etmekte olup bu beldeden İslam âlemine iftiharla layık olacak itibar gören (beğenilen) büyük âlimler ve müellif sahipleri yetişmiştir.³

Osmanlı Salnâmelerinde Medrese ve müderrislerle ilgili farklı bilgiler verilmektedir. Yıllara göre Harput'ta bulunan medreselerin sayısı on⁴, onyediyedi medrese⁵ gibi değişkenlik arz etmektedir. Bu medreselerde büyük âlimlerin müderrislik (hocalık) yaptıkları, ancak medrese ve öğrencilerin sayıları salnâmelerde farklı olup, bazı yıllarda öğrenci sayısının 800'den fazla olduğu belirtilmektedir.

Ayrıca salnâmelerde medreselerin isimleri, isimleriyle beraber talebe sayısı, bunlarla birlikte müderrislerin isimleri, bulunduğu semt ve mahalleler veya medreseyi yapanların isimleri farklı şekillerde belirtilmiştir.

Harput'ta Çötelizâde İbrahim, Süleyman ve İshak Paşaların hayrat binalarında üç ve yine Çötelizâde Hacı İsmail ve Ömer ağaların kendi yapmış oldukları binaları olan Safaiye, Ömeriye, Şifaiye, Zuhriye,

² Süleyman Yapıcı, *Harput Bir Havza Kültürünün Mânevi Hüviyeti Âlimler, Müellifler ve Mutasavvıfları*, s. 53-59.

³ S.M., 1310, s. 49-50.

⁴ S.D., 1290, *Diyarbakır Salnameleri 1286-1323*, c.1. s. 368-369; S.D., 1291. s. 145-146; S.M., 1298, s. 83; S.M., 1301, s. 100; S.M., 1302, s. 100; S.M., 1305, s. 67, 81; S.M., 1307, s. 71; S.M., 1310, s. 49.

⁵ S.M., 1325, s.165-175.

Tevfikiye, Sara Hatun ve Arapkirli Kâmil Paşa tarafından yapılan Kâmil Paşa ve eskiden beri mevcut olan Kurşunlu, Esediye, Alaca, Zuhriye, Camii Kebir Meydan medreseleri denilen on üç medrese ki toplam on yedi medrese bulunmaktadır.⁶

Salnâmelerde yıllara göre belirtilen medreselerin ismi, buldukları yer, banisi ve tarihi, müderrislerin isimleri ve öğrenci sayıları diğer kaynaklarda bulunanlarla birlikte harmanlanarak aşağıya çıkartılmıştır.

Medresenin İsmi	Buldukları Yer ve Semtleri	Medresenin Banisi ve Tarihi	Müderrisleri	Talebe Sayısı
<i>Alaca Mescid Veya Muhammed Ağa Cevheriye</i>	Kayabaşı'nda	Artukoğulları Hızır Şah 601-602/1203-4	Saidüddin Efendi Hasan Efendi Şeyhoğlu Hacı Said Efendi	-
	Ağa Camii Bitişği Üç Lüle Çeşmesi Civarı	İshak Paşa	Ahmed Efendi Ali Hulusi Efendi Ali Efendi Abdulhamid Hamdi Efendi İbrahim Efendi Ahmed Asım Efendi Hacı Tevfik Efendi	6/25/29/35
<i>Camii Kebir Mahallesi</i>	Camii Kebir	Mütevelli Keşşafzâde Ali Bey 1150 (1737/1738)	Hattat Ali Rıza Efendi Seyyid Halife Ahmed Efendi Hacı Tevfik Efendi Karaçorluzâde M. Hilmi Efendi Mehmed Tevfik Efendi Çakılcızâde Hacı Said Efendi	10/16
<i>Esediye veya Arslaniye</i>	Esediye Mah. Ebu Tahir Cad.	Melik Esed	Kâmilzâde Hasan Efendi Hacı Hafız Osman Fevzi Efendi Oğlu Mehmed Esad Efendi Hasan Efendi	5/12/13/27
<i>İbrahim Paşa</i>	Meteris Yolu Meydanı	Çötelizâde Hacı İbrahim Paşa	Hacı Ali Efendi Dağıstanlı Hacı Mehmed Efendi Beyzâde Hacı Ali Efendi Hacı Mehmed Nuri Efendi Müsevvid Hoca Ahmed Efendi	60/64
<i>Hacı İshak Paşa</i>	Zahiriye Mah. Tarakçılar Civarı	Çötelizâde Hacı İshak Paşa	Nakib Mehmed Efendi Muhammed Efendi Büyük Hacı Ali Efendi Seyyid Hacı Hafız Mahmud Efendi Oğlu Mehmed Efendi	17/2/30/35 27/46/47
<i>Kurşunlu</i>	Kurşunlu Camii İçinde	Eskiden Mevcut Daha Sonra Çötelizâde Hacı Memi Ağa 1210 (1795/1796)	Helezürlü Hacı Muhammed Efendi Ahmed Asım Efendi Mahmud Kâmil Efendi Hacı Hafız Mahmut Vahdi Efendi Ömer Naimi Efendi Mehmed Said Efendi Alafdarzâde Müftü Ömer Fehmi Efendi Çorbacızâde Mustafa Saffet Efendi Mustafa Efendi Hafız Ömer Efendi	60

⁶ S.M., 1325, s. 169-170; Süleyman Yapıcı, *Salnâmelerde (Harput - Ma'muratü'l-Aziz-El'aziz) Elazığ*, s. 253-254.

Medresenin İsmi	Buldukları Yer ve Semtleri	Medresenin Banisi ve Tarihi	Müdürrisleri	Talebe Sayısı
<i>İsmailiye</i>	Kurşunlu Minaresinin Arkasında	Çötelizâde Ahmed Ağa 1244 (1828/1829)	Helezürlü Hacı Muhammed Efendi Alafdarzâde Müftü Ömer Fehmi Efendi Oğlu Müftü Mahmud Kâmil Efendi Helezürlü Hacı Mustafa Efendi	29
<i>Ziyaiye</i>	Kurşunlu Camii Çeşmesinin Üstü	Yusuf Ziya Paşa	Hacı Hafız Mahmud Efendi Helezürlü Hacı Mehmet Efendi Hasan Efendi	17
<i>Muhammed Ağa</i>	Kurşunlu Camisinin Bir Kısmı	Çötelizâde Hacı Muhammed Ağa	Deli Hacı Efendi Çorbacızâde Mustafa Saffet Efendi Efendigillerden H. Said Mehmed Efendi Saadeddin Efendi Hasan Efendi Muhammed efendi	6/10/15/18
<i>Çolakzâde</i>	Kurşunlu Camii Rüşdiye Mektebinin Yeri	-	-	10
<i>Hacı Kâmil Paşa</i>	Hoca Mescid Mahallesi Kuyumcular Yolu	Sadrazam Arapgirli Yusuf Kâmil Paşa 1285 (1868/1869)	Ömer Naimi Efendi Hacı Abdulhamid Efendi Oğlu Müftü Mehmed Kemaleddin Efendi Kemaleddin Efendi	40/65/73/75/80
<i>Meydan Medresesi</i>	Meydan Çeşmesi Yakını	Güllüzâde Hacı Ahmed Ağa	Hacı Muhammed Efendi Mehmed Ali Efendi Hoca İshak Efendi	4/10
<i>Ömeriye veya Hacı Ömer Ağa</i>	Meteris Yolu Meydanı	Çötelizâde Hacı Ömer Ağa	Ömer Efendi Muhammed Efendi Büyük Hacı Ali Efendi Hoca Mehmed Efendi Kadızâde Sadık Efendi Nakibüleşraf Hacı Hafız Mahmut Efendi Kara Mehmed Naci Efendi Gergerizâde Hacı Said Efendi	20/25/30/36
<i>Sara Hatun / Hatuniye</i>	Sarahatun Camii Bitişiği Büyük Meydan Civarı	Çötelizâde Büyük Hacı İshak Ağa	Hacı Veli Efendi Erzincanlı Hacı Mehmed Efendi Hacı Mehmed Said Efendi Hoca Ba's Efendi Dağıstanlı Hacı Hafız Mehmed Efendi Hacı Hasan Efendi Hacı Muhammed Efendi	20/30/50/52
<i>Süleyman Paşa</i>	Hıyarcılar Sok.	Süleyman Paşa 50/55/56/59	Müftü Hacı Muhammed Efendi Delalzâde Müftü Hacı Oğlu Mehmed Faik Efendi Gergerizâde Hacı Ali Efendi Çorbacızâde Mustafa Saffet Efendi Palulu Mehmed Hurrem Efendi	20
<i>Şifahiyeye veya Hacı İshak Ağa</i>	Çarşı Ağzı, Hacı Seyfullah Ağa Sok.	Hoğulu Hacı İshak Ağa 1266 (1849/1850)	Saçlı Hacı Muhammed Efendi Oğlu Saçlızâde Ahmed Muhlis Efendi Hoca Mehmet Zühdü Efendi Yekçeşm Hoca Osman Efendi Hacı Veli Efendi Hacı Vehbi Efendi	6/25/ 40

Medresenin İsmi	Buldukları Yer ve Semtleri	Medresenin Banisi ve Tarihi	Müdürrisleri	Talebe Sayısı
<i>Tevfikkiye</i>	Ahmed Bey Mahallesi Dağ Kapısında	Mehmed Ağa, Cunalızâde Hacı İbrahim Ağa Zevcesi Fatma Hanım Çötelizâde Hacı İsmail Bey	Mahmud Rıfki Efendi Hasan Efendi Sağır Müftü Mahmud Nedim Efendi Sağır Müftüzâde Saadeddin Efendi Hasan Hicabî Efendi İbrahim Hulusi Efendi Kürklü Hoca Mehmed Efendi Hacı Zülfikar Efendi Hoca Hüseyin Efendi	5/20
<i>Zahiriye/ Zuhriye veya Çukur</i>	Zahiriye Mah. H. Muhammed Efendi Sokağı	İshak Paşa Nakib	Ebcizâde Hacı Osman Efendi Büyük Hacı Mehmed Efendi Müsevvid Ahmed Efendi Hacı Yunus Efendi Erzincanlı Hoca Mehmed Efendi Mazlumzâde Hacı Hafız Mehmet Efendi Seyyid Hacı Hafız Mahmut Efendi Karaçorlu Hoca Mehmed Hilmi Efendi Kiziroğlu Hoca Osman Efendi Hacı Said Efendi Şeyhoğlu Hacı Said Efendi Helezürlü Hacı Mehmed Efendi	20/60
<i>Palu Medresesi</i>	Harpur	-	Koç Alizade Hoca Mehmed Efendi Ahmed Hamdi Efendi	-
<i>Hacı Muhammed Efendi</i>	Harpur	Hacı Muhammed Ef.	-	-
<i>Karaçorlu Osman Ağa</i>	Kurşunlu Cami Civarında	Karaçorlu Osman Ağa	Sadık Efendi Said Efendi	6/18/22/25
<i>Çötelizâde Hacı İsmail Ağa</i>	Kurşunlu Cami Yakınında	Hacı İsmail Ağa	-	10
<i>Keşşafzade</i>	Cami-i Kebir Mahallesi Keşşafoğlu Meydanı	Keşşafzâdeler	Mehmed Said Efendi Oğlu Ahmed Efendi Sadık Efendi	-
<i>Hacı Ahmed Ağa</i>	Harpur	Çötelizâde Hacı Ahmed Ağa 1222/1807	Hasan Efendi Hacı Veli Efendi Mahmud Efendi Asım Efendi	11/15/17/22/ 36/40/44
<i>Fatma Hanım</i>	Harpur	Cunalızâde Hacı İbrahim Ağa Zevcesi Fatma Hanım	Hasan Efendi	16/22/32
<i>Safaiye</i>	Harpur	İshak Ağa	-	-
<i>Mehmed Ağa</i>	Harpur	Mehmed Ağa	Sadedin Efendi Hasan Efendi Sağır Müftü	-
<i>Hacı Ömer Ağa</i>	Harpur	Hacı Ömer Ağa	Mehmed Efendi	-
<i>Hacı İsmail Ağa</i>	Harpur	Hacı İsmail Ağa	Alafdarzâde Ömer Efendi Asım Efendi	22/25/29/38
<i>Yusuf Ziya Paşa</i>	Kurşunlu Cami-i Şerif yakınında	Yusuf Ziya Paşa	-	6

Medresenin İsmi	Buldukları Yer ve Semtleri	Medresenin Banisi ve Tarihi	Müderrisleri	Talebe Sayısı
<i>İshak Ağa</i>	Harput	Hacı İshak Ağa	Osman Efendi Hasan Hicabî Efendi Seyyid Hacı Hafız Mahmut Efendi Nakip Mehmet Emin Efendi Ahmed Efendi	25/47
<i>Çeteci Mustafa Ağa</i>	Harput Meydan Mahallesi	Çeteci Mustafa Ağa	-	-
<i>Ahmed Bekir Yahya</i>	Harput	-	-	-
<i>Keşşafzâde Esseyid El-Hac Ali Ağa</i>	Harput	-	-	-
<i>Dar Kapı</i>	Harput	-	Sağır Müftü Mahmut Nedim Efendi	-
<i>Mevlana Ahmed Medresesi</i>	Harput	-	-	-
B. Ma'muratü'l-Aziz ve Köyleri				
<i>İzzet Paşa</i>	Ma'muratü'l Aziz Hacı İzzet Paşa Camii İçerisinde	Hacı İzzet Paşa	Hoca İbrahim Halil Efendi	10
<i>Saray Camii</i>	Ma'muratü'l-Aziz - Saray Camii İçerisinde	-	Ömer Avni Efendi	10
<i>Hacı Hüseyin Efendi</i>	Kesrik Köyü	Hacı Hüseyin Ef.	Hacı Hüseyin	10
<i>Tahiriye</i>	Perçenç Köyü	-	Perçençli Hacı Hüseyin Efendi.	
<i>Mustafa Efendi</i>	Perçenç Köyü	Perçençli Mustafa Efendi	Hoca Abdurrahman Efendi Hacı Hüseyin Efendi Hoca İbrahim Efendi Hasan Efendi	40
<i>Ahmed Peykeri</i>	Molla Köyü	4. Murad 1045 (1635/1636)	Osman Efendi Abdullah Efendi Abdurrahman Efendi Ebubekir Efendi Hacı Abdulhamid Efendi Ahmed Asım Efendi Hacı Hafız Abdurrahman Efendi Hoca Hafız Hüseyin Efendi Koçalizâde Hoca Mehmet Efendi Hacı Mehmed Said Efendi Hoca Said Efendi	25/35
<i>Alişam Köyü Medresesi</i>	Elazığ Alişam Köyü	-	Hacı Ömer Efendi	10

C. Kazalar

Medresenin İsmi	Buldukları Yer ve Semtleri	Medresenin Banisi ve Tarihi	Müdürrisleri	Talebe Sayısı
<i>Cimşidiye Medresesi</i>	Eski Palu Kasaba içinde	Cemşid Bey	Bekir Hoca Ali Hoca Bekir Hoca'nın oğlu Molla Yusuf Ahmed Rıfat Efendi Molla Selim	27/31
<i>Şeyh Aliyü's Sebti Medresesi (Eblaşiye)</i>	Eski Palu Aşağımahalle	Şeyh Aliyü's Sebti Efendi	Şeyh Aliyü's- Sebti Bekir Hoca Ali Hoca Şeyh Hasan Naki Efendi	-
<i>Camii Kebir Medresesi</i>	Eski Palu Çarşıbaşı Mah.	-	-	-
<i>Dükkanünü Camii Medresesi (Zeve) Mah.</i>	Eski Palu	-	Hacı Mustafa Efendi Hacı İbrahim Efendi	-
<i>Ziyaiye Medresesi</i>	Keban	Sadrazam Yusuf Ziya Paşa	Harputlu Hasan Efendi Ahmet Efendi	100
<i>Söğütlü Camii Medresesi</i>	Keban Elmacı Pazarı	-	-	-
<i>Şeyh Yahya ve Yahya Saraycıklı</i>	Keban Çarşı Musalla yakınında	-	-	-
<i>Hacı Ali Paşa Medresesi</i>	Ağın	Hacı Ali Paşa 1294/1877. ⁷	Hüseyin Hüsnü Efendi	67

Ayrıca salnâmelerde, Ma'muratü'l-Aziz'e bağlı köylerde medrese sayıları farklı belirtilmektedir. Ma'muratü'l-Aziz köylerinde 11 medrese-i şerif⁸, Ma'muratü'l-Aziz merkeze bağlı 35 köyde 2 medrese, 250 mahalle ve köyünde sadece 3 köyde birer medrese bulunmaktadır.⁹

Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi ve İmam Hatip Mektebi

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra *İttihat ve Terakki Hükümeti* tarafından İstanbul'da kurulan *Darü'l-Hilafet'ül-Aliyye* medreselerinin şubelerinden biri de 1 Şubat 1915 yılında Harput'ta Kurşunlu Camii Külliyesi dâhilinde eski Rüşdiye mektebiyle, yine Kurşunlu medreselerinden bir kısmında açılmış ve tedrisata başlanmıştı. Bu medrese, İstanbul teşkilatının küçük oranda bir modeliydi.

Bu okullarda; üç yıl hazırlık, üç yıl ibtidâ-i hariç, üç yıl ibtidâ-i dâhil olmak üzere dokuz yılı. Dokuzuncu sınıfı bitirenler için Rumi 1339 (1923) tarihinde sahn sınıfı denilen bir sınıf daha açılmış ve mezun da vermişti. İlk mezunlardan bazıları Hakkı Efendi, İmam Efendizâde Müfid, Ömer Bilginoğlu, Arpacı Mustafa ve Hoca Feyzi Efendilerdi.

⁷ S.M., 1298, s.83, 86-87; S.M., 1301, s. 104, 142-143; S.M., 1302, s. 104, 142-143; S.M., 1305, s. 71, 109-110; S.M., 1307, s. 75, 108; S.M., 1308, s. 58, 71; S.M., 1310, s. 72; S.M., 1312, *Nüfus Nezareti Bölümü*, s. 24; S.M., 1325, s. 60-61, 179, 189; S.D., 1319, *Zeyl-i Salname* 317-319, s. 60-61; S.D., 1321, *Diyarbakır Salnameleri 1286-1323*, c. 5. s. 310; S.D., 1323, s. s. 214-215; S.N.M.U., 1317/1899, s. 1202-1203, 1374-1375; S.N.M.U., 1318, s. 1340-1341, 1546-1547; S.N.M.U., 1319, s. 613, 878-879; S.N.M.U., 1321, s. 655,657; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Tarih: 27/B /1256 (Hicri), Dosya No:127, Gömlek No:6328; Tarih: 29/L /1246 (Hicri), Dosya No:99, Gömlek No:4924; Tarih: 29/R /1209 (Hicri), Dosya No:133,Gömlek No:6616; Tarih: 29/B /1109 (Hicri), Dosya No: 96, Gömlek No:4794b; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, 1144, 1146, 1209, 1214, 12481256 ve 1265 tarihli Belgeler; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c. 2, s. 11, 12, 21, 22, 23, 24, 30, 96, 158, 164, 178, 204, 205, 216, 220, 230, 231, 233, 275, 276, 319, 366, 367, 371, 374, 378, 381, 382, 390, 392, 398, 400, 404, 405, 407, 412, 417, 421, 422, 427, 513; Süleyman Yapıcı, *Harput Bir Havza Kültürünün Mânevi Hüviyeti Âlimler, Müellifler ve Mutasavvıflar*. 80-86; Süleyman Yapıcı, *Salnamelerde (Harput - Ma'muratü'l-Aziz-El'aziz) Elazığ*, s. 254-260.

⁸ S.M., 1298, s.83-86.

⁹ S.M., 1325, s. 149-147.

Medrese, üç müdür tarafından idare ediliyordu.

Birinci Müdür: İlmiyeden Nâsîh Efendi adında muktedir, natıkası yerinde bir zattı, az zamanda kendisini muhite sevdirtmişti. Daha sonra Ankara Müftülüğüne atandı.

İkinci Müdür: Beyzâde Hacı Mehmet Nuri Efendi

Üçüncü Müdür: Kerküklü Ali Rıza Efendi.

Medresenin geniş bir eğitimci kadrosu vardı. Müdür Nâsîh Efendi bu kadroya genel itibariyle Harput ilim adamlarını seçmiş ve almıştı.

Müderri ve Muallim Kadrosu:

1. Müderri Hacı Osman Bedreddin Efendi: Mülteka, fıkıh, ahlâk-ı Kuraniye.
2. Müderri Hacı Mehmet Said Efendi: Fıkıh, ilm-i kelâm.
3. Müderri Müftü Kemal Efendi: Tefsir-i şerif, hadis-i şerif, belâgat.
4. Müderri Müftü Faik Efendi: Mantık, edebiyat, mecelle.
5. Müderri Ömer Naimi Efendi: Tarih-i İslâm, belâgat-i Arabiye. Mecelle.
6. Müderri Koç Alizâde Ahmet Efendi: Tefsir, Arabî sarf ve nahiv.
7. Müderri Çorbacızâde Mustafa Efendi: Tefsir, Arabî sarf ve nahiv.
8. Müderri Halil Efendi: Mantık, Arabî sarf ve nahiv ve hadis.
9. Müderri Saçlızâde Ahmet Efendi: Farsî nahiv.
10. Müderri Mehmet Efendi (Dişidilli): Fıkıh, Arabî sarf ve nahiv.

Diğer Derslerin Hocaları:

1. Hacı Abdülhamid Hazmi Efendi (Kanbalakzâde): Edebiyat, Farsî ve malûmat-ı hukukiye.
2. Abdurrahman Efendi: Ulûm-ı diniye, sarf ve nahiv.
3. Muallim Bekir Veysi Efendi (Hüseynikli): Tabiiye, fizik-kimya.
4. Şerif Efendi: Riyaziye, Fransızca.
5. Kemal Aziz Bey: Fransızca
6. Dr. Ali Kemal Bey: Hıfzıssıhha.
7. Hafız İbrahim Efendi: Kuran-i Kerim, hüsn-ü hat.
8. Hafız Mehmet Efendi (Kömürlüoğlu): Arabî sarf ve nahiv.
9. Lütfi Efendi: Tarih-coğrafya, riyaziye.
10. Hacı Hüseyin Efendi (Kâmilzâde): Hüsn-ü hat.
11. Hafız Osman Efendi (Kâmilzâde): Kur'an-ı Kerim, riyaziye, tarih, ilâhi.
12. Mehmet Efendi (Gökcüzâde): Ulûm-ı diniye.

Bu Mektep, 1 Mayıs 1924 (1340 R.) tarihinde lâğvedilerek yerini İmam Hatib mektebine bırakmıştır.¹⁰

Harput'ta bir İmam Hatip mektebi bulunmaktadır.¹¹

¹⁰ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c. 2, s. 76-78.

¹¹ T.T.S., 1927, s. 76, 78, 185.

II. MEKTEPLER

A. Harput Mektepleri

1. Müslim Mektepleri

a) Mahalle, Sıbyan ve İbtidai Mektepler

Osmanlıların ilköğretim seviyesindeki okullarına genel olarak *sıbyan mektebi* veya *mahalle mektebi* denilmektedir. Sıbyan okullarına *mekteb* veya *küttab*, yoksul çocuklar için açılanlara da *küttab-ı sebil* veya *mekteb-i sebil* de deniyordu. *Küttab* veya *mekteb*, *yazı öğretilen yer* anlamına gelir.

Önceleri bu öğretim için özel olarak yetiştirilmiş öğretmenler olmadığı gibi, okul denebilecek binalar da yoktu. Bu okullar genellikle özel evlerde, mescit ve cami kenarlarında vs. yer bulmuş olup bu okulları vakıflar, zengin kişiler ve çoğu zaman da halk yaptırıyordu.

Küttab veya *Mekteb* öğretmenlerine *Muallim* deniliyordu. Muallimler genellikle o mahalle veya camiin imamı da olurlar; imamların eşleri de kız öğrencilere öğretmenlik yapabiliyordu. *Küttab* öğretmenleri çeşitli zamanlarda ve Kur'an'ın bitiminde, öğrencilerden ve ana babalarından hediyeler alırlardı.

Çocukların küttaba başlama yaşı, 7 civarında idi. Bitirme ise 13-15 yaşları arasında, buluş çağında olurdu. Başlama, özellikle Osmanlılarda *Âmin Alayı* denilen, çocukların ve öğretmenlerin katıldığı, ilahiler okuyarak o yerleşim yerinde yürüyüş yapılan bir törenle olurdu. Okul genelde tek bir dersane şeklinde olur ve burada farklı seviye ve yaşlarda çocuklar bulunabilirdi.

Öğretimin esası Kur'an idi. Öğrenciden üç yılda Kur'an'ın ezberlemesi istenirdi. Ama bu, çoğu zaman ezber olmaz, Kur'an'ın hatmi (baştan sona bir kez yüzünden okunması ve bazı sayfaların ezberlenmesi) olurdu. Programın içinde yazı da vardı. Yazı, şiir ve atasözleri üzerinde olurdu, Küttablarda, bu derslere ek olarak hikâyeler ve aritmetik de vardı. İbadet şekilleri de öğretiliyordu. On yaşına kadar Kur'an'ı hatmeden çocuk, daha sonra *kelime bilgisi*, *hitabet*, *dilbilgisi*, *edebiyat*, *tarih* gibi ek konular üzerinde üç yıl daha çalışabilirdi. Perşembe öğleden sonra ve Cuma günleri tatil idi.

Bir kültür ve eğitim merkezi olan Harput'ta da ilk eğitim; aile ocağında başlar, aile içinde çocuk elifba, namaz sure ve dualarını öğrenir ve bunlar yavaş yavaş ezberletilirdi. Bazı çocuklar ise mektebe gitmeden önce Kur'an-ı Kerim okumayı ve yazı yazmayı da öğrenirlerdi.

Harput'ta mahalle mektepleri büyük bir önem taşımakta idi. Kadın ve erkeklerin idaresinde ayrı ayrı hizmet gören bu mektepler bulunmaktaydı. Kadınların idaresinde bulunan bu mahalle mekteplerinde kız çocukları elifbadan başlayarak Kur'an-ı hatmedinceye kadar burada okurlardı.

Özellikle Harput'ta medreselerin dışında özel şahıslara ait bu mahalle mektepleri; mektep, dersane ve hücreler bulunmakta idi. Bunlarda genellikle ilk eğitimin yanında medrese usulü dersler de verilmekte idi.

Harput'ta bulunan 9 sıbyan (mahalle) mektebinin dışında iki tane ibtidai mektep bulunmakta idi. Birinci okul, 1908 yılında Kurşunlu Cami avlusundaki eski rüşdiyenin yerinde üç sınıflı bir ibtidai mektep açılmıştı. 1910-1911 yılı içinde mektep, beş sınıfa çıkartıldı. Bu okul, *Harput Numune Mektebi İbtidaisi* olarak isimlendirilmişti. 1914 yılında Fransız mektebinin boşalmasıyla buraya taşınmış ve bir yıl sonra 1915 yılında Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla hastahane yapılmak üzere hükümet tarafından geri alınınca mektep, Amerikalıların onayı ile Şehroz mahallesinde Fırat Koleji'ndeki halı sanat şubesini teşkil eden binaya taşınmıştı.

Şehrin diğer semtlerinde bulunan aileler, ilk tahsil çağındaki çocuklarını uzaklığı dolayısıyla Kurşunlu Cami sitesindeki mektebe gönderemiyorlardı. Bunun üzerine 1910 yılında Sarahatun mahallesinde Tarakçılar'da Zahriye medresesinin bir kısmı tadil edilerek ikinci bir mektep daha açılmıştı. Bu mektep üç sınıflıydı, ilk açılışında 50-60 talebesi varken bu mevcut günden güne azalınca Şehroz mahallesinde Amerikalıların mekteplerinde faaliyetine devam etmekte olan numune iptidaisi ile birleştirildi.

Meşrutiyetin ilanından sonra Harput'ta bir de resmi ünas (kız) iptidai mektebi açıldı. Üç muallimesi vardı. Bu mektep, önce Müftü Faik Efendi'nin evi kiralanmak suretiyle açıldı ve sonra da Kayabaşı'ndaki Kambur Hamdi Efendi'nin evine taşındı.¹²

Osmanlı Salnâmelerinde Harput'ta, Müslüman ve gayrimüslimlere ait bulunan okulların sayıları yıllara göre değişkenlik göstermektedir.

Tarih sırasına göre Harput'ta Müslümanlara ait mekteplerin sayıları aşağıya çıkartılmıştır.

3 Mekteb-i Müslim¹³, 13 Müslüman mektebi¹⁴, 2 resmi ibtidai ve 9 sıbyan mektebi¹⁵ bulunmaktadır.

Harput'a bağlı Sarını, Şüşnaz, Pekinik, Hersenk, Alaca, Avcılı, Nurali, Cib, Boyraz, Hal, Dişidi, Obuz, Hoş, Mıği, Müridi ve Erzurik köylerinde birer sıbyan mektebi vardır.¹⁶

Cumhuriyet dönemi salnamelerine de ise; Harput kazasında 13 mektep ve 449 talebe vardır.¹⁷

Harput ibtidai mektebinde görev yapan öğretmenlerle öğrenci sayıları aşağıya çıkartılmıştır.

Harput İbtidai Mektebi

Birinci Öğretmen Hafız Ali Efendi

İkinci Öğretmen Ahmed Efendi

Öğrenci sayısı 46

Harput Kız İbtidai Mektebi

Öğrenci sayısı 68.¹⁸

Harput Ağa Mahallesi İbtidai Mektebi

Öğrenci sayısı 50.¹⁹

Sarını Nahiyesi İbtidai Mektebi

Muallimi Mustafa Efendi

Öğrenci sayısı 12.²⁰

b) Harput Mülkiye Rüşdiye Mektebi

Harput Mülkiye Rüşdiyesi'nin o zamanki hükümet adamlarının teşebbüsü ve halkın da yardımıyla Kurşunlu cami sitesi dâhilinde bulunan medreselerden Çolakzâde denilen kısmının yıktırılarak yeni tarzda ve çok büyük bir salon halinde yaptırıldığını ve faaliyete başladığını ve 1872 (1289 H.) tarihinde mevcut idi. Mustafa Naci Efendi'nin zamanında bu mektep en verimli devresini yaşamıştır. Harput'un yetiştirdiği önemli birçok sivil asker şahsiyetler de bu mektepten feyz alarak yetişmişlerdir.

Aslan Pınarındaki Mülkiye İdadisi açılınca bu mektep önemini kaybetmiş ve bir iptidai mektebine çevrilmişti.²¹

Osmanlı salnâmelerine göre Harput'ta 1 rüşdiye mektebi²² bulunmaktadır.

¹² İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.2., s. 8, 9, 14, 36-39, 44-45; Süleyman Yapıcı, *Salnâmelerde (Harput - Ma'muratü'l-Aziz-El'aziz) Elazığ*, s. 261-263.

¹³ S.D., 1290, *Diyarbakır Salnâmeleri 1286-1323*, c.1. s. 368-369; S.D., 1291. s. 145-146; S.D., 1292. s. 146-147.

¹⁴ S.M., 1298, 83; S.M., 1301, s. 100; S.M., 1302, s. 100; S.M., 1305, s. 67; S.M., 1307, s. 71.

¹⁵ S.M., 1325, s.170-171.

¹⁶ S.M., 1325, s. 170.

¹⁷ T.C.D.S., 1925-1926, s. 837-838.

¹⁸ S.M., 1325, s.71.

¹⁹ S.M., 1312, *Nüfus Nezareti Bölümü*, s. 14

²⁰ S.M., 1325, s.71.

²¹ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.2., s. 50.

²² S.D., 1290, *Diyarbakır Salnâmeleri 1286-1323*, c.1. s. 368-369; S.D., 1291. s. 145-146; S.D., 1292. s. 146-147; S.M., 1298, 83; S.M., 1301, s. 100; S.M., 1302, s. 100; S.M., 1305, s. 67.

Harput'ta bulunan Rüşdiye mektebi muntazam olup ibtidai mekteple birlikte Kurşunlu medresesi külliyesi içindedir. Mülkiye Rüşdiye mektebi, idadiye-i mülkiyenin inşasından sonra ibtidaiyeye çevrilmiştir.²³

Yıllara göre Harput Rüşdiye Mektebinde görev yapan öğretmenlerle öğrenci sayıları aşağıya çıkartılmıştır.

Birinci Öğretmen Mustafa Naci Efendi.²⁴

İkinci Öğretmenler İbrahim Lebib Efendi²⁵, Hacı Muhammed Efendi²⁶, Bekir Efendi²⁷, Kâmil Efendi²⁸, Tevfik Efendi.²⁹

Üçüncü Öğretmen Hüsnü Efendi.³⁰

Rık'a ve Hat Öğretmeni Reşid Efendi.³¹

Kapıcı Muharrem Efendi.³²

Öğrenci sayıları; 40³³, 70³⁴, 75³⁵, 80³⁶ ve 66³⁷ gibi yıllara göre farklıdır.

2. Gayrimüslim Mektepleri

6 Ermeni Mektebi, 1 Protestan Mektebi, 1 Süryani Mektebi³⁸, 9 gayrimüslim Mektebi³⁹ ve on beş sene önce Amerikalılar tarafından yapılan büyük bir Protestan Mektebi⁴⁰ bulunmaktadır.

Amerikan Misyonerleri idaresinde İbtidai, Rüşdi ve İdadi derecelerinde erkek ve kızlara mahsus 7, Ferer Kapuçin Rahipleri idaresinde 2, Süryani, Protestan ve Hıristiyanların idaresinde 2'şer mektepleri bulunmaktadır.⁴¹

Gayrimüslim mektepler, gayrimüslim mektepleri ve Ecnebi Mektepleri diye iki kategoride incelenmiştir. Gayrimüslim mektepleri, yerli gayrimüslim cemaatlerinin açtığı okullardır. Ecnebi mektepleri ise Amerikalılar tarafından Fırat Koleji, Fransızlar tarafından açılan Fransız Kolej ve mektepleri ile Alman mektepleridir.

Harput'ta Gayrimüslimler tarafından Osmanlı Devleti'nin son ve zayıf dönemlerinde çok büyük ve modern misyoner mektepleri kurulmuştur. Bu mektepler misyonerlik çalışmalarının yanında ideallerini gerçekleştirmek, devletimiz aleyhinde çalışmalar yapmak için kurulmuş ve açılmıştı. Bu okullar, kendi amaçlarının dışında ve Osmanlı'ya ihanet noktasında kullanılmaya başlanmıştır.

Hıristiyan kültürünün yayılmasında en çok üzerinde durulan müesseselerden biri de hastanelerdir. Billhassa büyük harpte, harbin getirdiği sefalet ve hastalıklara duçar kalan halk üzerinde bu hastanelerin büyük tesiri olmuştur.

²³ S.M., 1301, s. 101 S.M., 1302, s. 101; S.M., 1305, s. 68; S.M., 1307, s. 72; S.M., 1310, s. 49

²⁴ S.M., 1298, 79; S.M., 1301, s. 80; S.M., 1302, s. 80; S.M., 1307, s. 42; S.D., 1292, s.127, S.D., 1293, c.2, s.331.

²⁵ S.D., 1291, s.119.

²⁶ S.D., 1292, s.127.

²⁷ S.D., 1293, s.142.

²⁸ S.M., 1298, 79.

²⁹ S.M., 1301, s. 80; S.M., 1302, s. 80; S.M., 1305, s. 42; S.M., 1307, s. 42.

³⁰ S.M., 1302, s. 80; S.M., 1307, s. 42.

³¹ S.M., 1298, 79; S.M., 1301, s. 80; S.M., 1302, s. 80; S.M., 1305, s. 42; S.M., 1307, s. 42

³² S.M., 1301, s. 80; S.M., 1301, s. 80.

³³ S.D., 1292, s.127.

³⁴ S.D., 1293, s. 142.

³⁵ S.M., 1298, 79.

³⁶ S.M., 1301, s. 80; S.M., 1302, s. 80; S.M., 1307, s. 42.

³⁷ S.M., 1305, s. 42.

³⁸ S.D., 1290, *Diyarbakır Salnâmeleri 1286-1323*, c.1. s. 368-369; S.D., 1291. s. 145-146; S.D., 1292. s. 146-147.

³⁹ S.M., 1298, 83; S.M., 1301, s. 100; S.M., 1302, s. 100; S.M., 1305, s. 67; S.M., 1307, s. 71.

⁴⁰ S.M., 1307, s. 71; S.M., 1301, s. 101 S.M., 1302, s. 101; S.M., 1305, s. 68; S.M., 1307, s. 72.

⁴¹ S.M., 1325, s. 171.

a) Fırat Koleji

Fırat Kolejleriyle ilgili Ma'muratü'l-Aziz Salnâmesinde şu bilgi verilmektedir.

*Harput'ta Amerikalı misyonerler tarafından otuz seneden⁴² beri çeşitli mektepler tesis edilerek geçen sene yapılan ve Kolec denilen gündüz İdadi Mektepleri çok kuvvetli ve sağlam bir daire olup, şehrin de en güzel ve manzaralı mevkiindedir.*⁴³

İshak Sunguroğlu Harput Yolları eserinde bu mekteplerle ilgili şu bilgileri vermektedir.

Amerikalılar, Harput'a 1856 (1272 R.) tarihinde gelerek Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Şehroz mahallesinde birkaç bina satın alarak 1876 (1292 R.) tarihinde oldukça büyük bir Protestan mektebi kurdular. Eski mektebin bulunduğu yerin üst tarafları Dağ tepelerine kadar ıslah ederek, bir kısım Ermeni evleri satın alarak ve eski binaları yıkmak suretiyle buralara yeni yeni muntazam binalar yaptırılmış, binaların araları ağaçlandırılarak müessese haline getirilmiştir.

1903 yılında bu müesseseler en olgun ve verimli çağına erişmiştir. Şehroz Ermeni mahallesi emlakının hemen % 75-80'i bu müesseseye intikal etmişti. Bu mahalleyi ikiye ayıran Çahpur yolunun üst kısmı tamamen, alt tarafı ise kısmen müesseseye mal edilmişti ki, yaklaşık 50-60 bin metre kare arazi üzerine çok büyük binalar, kız ve erkek kolejleri, halıcılık, marangozluk, tenekecilik, kunduracılık, ciltçilik, dikiş-biçki, musiki, sanat atölyeleri için de ayrı ayrı binalar ve salonlar yaptırılmıştı.

Sanat şubelerinde çalışanlar birkaç sene zarfında ihtisas sahibi, usta olarak çıkarlar ve istikballerini temin ederlerdi. Yüksek kısımdan her sene mezun olanların sayısı 30-50 arasındaydı. Bunlardan çoğu Avrupa'ya veya Amerika'ya giderler, orada yüksek tahsillerini yaptıktan sonra memlekete döndükleri zaman, kendi istekleri üzerine ve bir ideal uğruna mutlak surette köy Ermeni mekteplerinde muallimlik vazifesi alırlardı.

Selvi Pınarı'nın alt tarafındaki birkaç bahçeyi satın alarak geniş bir çiftlik haline sokmuşlardı. Yaz aylarını burada inşa ettirdikleri kır evlerinde geçirirlerdi. Bahçeleri imar ve havuz başları ile tenis kortları tesis etmişlerdi.

Bu müesseseler I. Cihan Harbi'nde Amerikalılar ile harp haline geçtiğimiz için 1916 (1332. R) de kapatılmış ve sonra da alakalılar tarafından satılarak yıkılmıştı.

b) Fransız Kolej ve Mektepleri

Fransız hükümeti tarafından 1859 (Recep 1276) tarihinde Konsolos vekili atanır. Bu konsolos vekili ortamı müsait görünce Amerikalıların açtığı okullara ve Protestanlığa karşılık olarak Katolik'i yaymak için Kale Meyda'nında bir ev satın alırlar. Bu evi aynı zamanda kilise olarak da kullanır ve Harput'ta ilk olarak Katolik'in tohumları atılır.

Harput'ta Kale Meydanı'ndaki evlerinin etrafında bulunan birçok eski binaları satın alarak burada başta kilise ve modern binalar kurdular ve mektepler açtılar.

Aynı zamanda El'aziz merkez kasabasında ve kışlanın üst tarafında geniş bir sahayı içine alan araziyi satın alarak burada da büyük bir mektep, kilise, hususi evler, geniş bahçeler ve havuz başları yaptırarak El'aziz'i tercih ettiler. Bu çalışmalar sayesinde müspet neticeler elde ettikçe bu mektebi kolejlere çevirdiler.

Bu mektepler, birinci cihan harbi arifesinde, 1914 -1915 yıllarında en olgun ve verimli devrelerini yaşamışlardır.

c) Alman Mektepleri

Almanlar, Harput'a Fransızlardan sonra gelmişlerdir. İlk üç Alman misyoneri 1896 tarihinde Harput'a gelmişler. El'aziz'de Vali Rauf Bey'e müracaatla bir müessese kuracaklarını söylemişler ve muvafakat

⁴² S.M., 1310 tarihli salnâmeye göre.

⁴³ S.M., 1310, s. 51, 54.

cevabı alınca işe başlamışlardı. İlk iş olarak da vilayet merkezinin kuzey batı kısmında (yukarı Mezra'nın alt kısımları) geniş bir arazi satın alarak inşaata koyulmuşlardır. Neticede muazzam mektep binaları, sanat atölyeleri, spor ve müzik salonları, hastane ve hususi lojmanlar meydana getirilmiştir.

Bu müesseseler de seneden seneye gelişmiş, mektebe rağbet fazlalaşınca şehrin içerisine de girmişler, Rızaiye mahallesinde yine geniş arsalar satın alarak buralarda da muazzam mektep binaları yaptırmışlardır ki, bunları kız koleji halinde kullanırlardı.

Alman mekteplerinde kız ve erkek talebe ayrı ayrı binalarda ders görürlerdi. Merkez binada ise marangozluk, demircilik gibi sanat atölyeleri sabahtan akşama kadar arı kovanı gibi işlerdi.

Almanlar da Amerikalılar gibi Pancarlık tepelerinin eteklerinde hususi bahçeler almışlar, yazlık köşkler yaptırmışlar ve bu çıplak dağ eteklerini imar ederek yemyeşil cennete çevirmişlerdi.

Birinci Cihan Harbi'nde Almanlarla müttefik olduğumuz için bu mektepler harp senelerinde de devam etti. Birinci Cihan ve İstiklâl harplerinden sonra Almanlar da diğerleri gibi müesseselerini hükümete devretmek suretiyle memleketten ayrılmışlardır.

Salnâmelerde ise şu kısa bilgi verilmiştir.

Kasabada bulunan ve yüzden fazla öğrencisi olan Protestan mektebinin hocalığında Amerikalı bir iki zat olup bu mektebin müdürü Musevi Barnim isimli zattır.

*Harput köylerinde ve mülhakatında epeyce Ermeniler Protestan mezhebine geçerek birçok köy ve bazı mültehakta mektepleri mevcuttur. Ancak Mezra içinde bulunan Latin mektebi hocaları Fransalı olup bunların reisi İncili isimli bir rahiptir.*⁴⁴

1312 (1894) Yılı

Harput'ta bulunan okulların isimleri, buldukları semtler, mensup oldukları din ve cemaat ile erkek ve kız öğrenci sayıları şu şekilde belirtilmiştir.

Mektep İsimleri	Buldukları Semt ve Yerleri	Cemaat İsmi	Kayıtlı Olan Nüfus	
			Erkek	Kız
Harput Kasabası Ermeni Mekteb-i İbtidası	Şehroz Mahallesi içinde	Ermeni	77	-
Harput Kasabası Ermeni Mekteb-i İbtidası kız	Şehroz Mahallesi içinde	Ermeni	-	77
Harput Kasabası Çelebi Mahallesi Ermeni Mektebi	Mahallesi içinde	Ermeni	79	-
Harput Kasabası Gürcü Bey Ermeni Mektebi	Mahallesi içinde	Ermeni	83	-
Harput Kasabası Gürcü Bey Ermeni Mektebi Kız	Mahallesi içinde	Ermeni	-	83
Harput Kasabası Sinabut Ermeni Mektebi	Mahallesi içinde	Ermeni	84	-
Harput Kasabası Şehroz Mahallesi Protestan	Mahallesi içinde	Protestan	130	-
Harput Kasabası Şehroz Mahallesi Protestan Kız	Mahallesi içinde	Protestan	-	80
Gürcübey Mahallesinde Kapucin-i Latin	Mahallesi içinde	Muhtelif	60	-
Gürcübey Mahallesinde Kapucin-i Latin Kız	Mahallesi içinde	Muhtelif	-	30
Fırat Kolej Amerika Misyon İdadî Mektebi	Şehroz Mahallesi sonunda	Protestan	40	-
Fırat Kolej Amerika Misyon İdadî Mektebi Kız	Şehroz Mahallesi sonunda	Protestan	-	35
Fırat Kolej Amerika Misyon Rüşdiye Mektebi	Şehroz Mahallesi sonunda	Protestan	40	-
Fırat Kolej Amerika Misyon İdadî Mektebi Kız	Şehroz Mahallesi sonunda	Protestan	-	20
Fırat Kolej Amerika Misyon İbtidai Mektebi	Şehroz Mahallesi sonunda	Protestan	59	-
Fırat Kolej Amerika Misyon İbtidai Mektebi Kız	Şehroz Mahallesi sonunda	Protestan	-	50. ⁴⁵

⁴⁴ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.2, s. 85-88, 92, 96-97; S.M., 1307, s. 95-96.

⁴⁵ S.M., 1312, *Nüfus Nezareti Bölümü*, s. 14-15.

1316 (1898), 1317 (1899), 1318 - 1319 (1900-1901), 1321 (1903) Yılları

Gayrimüslim Mektepleri

Kaza	Mektebin İsmi	Mensup Olduğu Cemaat	Namına Verilmiş Olan Müdür	Ruhsat Verilmiş	Mektebin Derecesi	Talebe Sayısı Erkek	Talebe Sayısı Kız	Mektebin Yapıldığı Tarih	Ruhsatname Tarihi
Harput	-	Süryani	İliyan Efendi	Rüşdiye	Rüşdiye	38	-	1250	1308
Harput	-	Süryani	İliyan Efendi	Rüşdiye	Rüşdiye	-	25	1298	1308. ⁴⁶

Yıllar içinde sadece öğrenci sayıları değişmiştir:

1317 (1899) Yılı

Erkek öğrenci sayısı; 42, kız öğrenci sayısı; 25.⁴⁷

1318 - 1319 (1900-1901), 1321 (1903) Yılları

Erkek öğrenci sayısı; 45, kız öğrenci sayısı; 32.⁴⁸

Ecnebi Mektepleri

Kaza	Mektebin İsmi	Mensup Olduğu Cemaat	Namına Verilmiş Olan Müdür	Ruhsat Verilmiş	Mektebin Derecesi	Talebe Sayısı Erkek	Talebe Sayısı Kız	Mektebin Yapıldığı Tarih	Ruhsatname Tarihi
Harput	Fırat	Amerika	Mistir Kits	İdadi	İdadi	48	-	1273	1308
Harput	Fırat	Amerika	Mistir Kits	Rüşdiye	Rüşdiye	81	-	1273	1308
Harput	Fırat	Amerika	Mistir Kits	İdadi	İdadi	-	47	1273	1308
Harput	Fırat	Amerika	Mistir Kits	Rüşdiye	Rüşdiye	-	35	1273	1308
Harput	Fur	Fransa	Mös. Badris Luiz	Rüşdiye	Rüşdiye	49	-	1285	1308. ⁴⁹

Yıllar içinde sadece öğrenci sayıları değişmiştir.

1317 (1899) Yılı

İdadi erkek öğrenci; 31, Rüşdiye erkek öğrenci; 67, İdadi kız öğrenci; 35, Rüşdiye kız öğrenci; 32, Fransa Rüşdiye erkek öğrenci; 27.⁵⁰

1318 - 1319 (1900-1901) Yılları

İdadi erkek öğrenci; 40, Rüşdiye erkek öğrenci; 85, İdadi kız öğrenci; 35, Rüşdiye kız öğrenci; 60, Fransa Rüşdiye erkek öğrenci; 42.⁵¹

1321 (1903) Yılı

İdadi erkek öğrenci; 65, Rüşdiye erkek öğrenci; 125, İdadi kız öğrenci; 47, Rüşdiye kız öğrenci; 65, Fransa Rüşdiye erkek öğrenci; 49.⁵²

⁴⁶ S.N.M.U., 1316/1898, s. 1174-1175.

⁴⁷ S.N.M.U., 1317/1899, s. 1376-1377.

⁴⁸ S.N.M.U., 1318/1900, s. 1548-1549; S.N.M.U., 1319/1901, s. 879-880; S.N.M.U., 1321/1903, s. 656.

⁴⁹ S.N.M.U., 1316/1898, s. 1174-1177.

⁵⁰ S.N.M.U., 1317/1899, s. 1376-1377.

⁵¹ S.N.M.U., 1318/1900, s. 1550-1551; S.N.M.U., 1319/1901, s. 880-881.

⁵² S.N.M.U., 1321/1903, s. 657.

B. Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti Mektepleri

1250 (1834) yılında eski sadrazamlardan *Reşid Paşa* tarafından hükümet merkezi Harput' bir saat mesafede olan *Ağavat Mezrası*'na nakledilmiştir. *Ma'muratü'l-Aziz* ismini alıncaya kadar *Mezra* olarak anılmıştır.

Ma'muratü'l-Aziz şehirleşmeye başladıktan sonra Müslümanlara ve Hristiyanlara ait mektepler de açılmaya başladı.

1. Müslim Mektepleri

a) Sıbyan ve İbtidai Mektepler

Ma'muratü'l-Aziz'de Rumi 1299 (1882) yılında bir adet erkek ve bir adet kız ibtidai mektebi yapılmıştır.⁵³ Ma'muratü'l-Aziz'de 2 İbtidai mekteb⁵⁴ bulunmaktadır. Bir sene önce⁵⁵ erkek ve kızlara ait iki muntazam daireden oluşan bir ibtidai mektep yapılmıştır.⁵⁶ 1325 (1907) tarihi itibarıyla 10 erkek ve 2 kız ibtidai mektebi bulunmaktadır.⁵⁷

1316 tarihli Maarif salnâmesinde 1316 (1898) yılı Ma'muratü'l-Aziz vilayetinde Sultan Abdülhamid devrinde açılan idadi ve ibtidailerin yeri, kuruluş tarihi ve masrafları:

Mektebin Derecesi	Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	Masraf Miktarı
İdadi	Kasabada	1303	23.000
İnas Rüşdiyesi	Kasabada	1312	5.700
İbtidai	Kasabada	1312	5.700
İbtidai	Kasabada	1308	2.700
İbtidai	Kasabada	1311	Meçhul. ⁵⁸

Mekteb-i İbtidaiye

1325 (1907) Yılı

Merkez İbtidai Muallimi Reşid Efendi
Talebe sayısı 69.⁵⁹

b) Ma'muratü'l-Aziz Rüşdiye Mektebi

Ma'muratü'l-Aziz'de Rüşdiye mektebi⁶⁰ bulunmakta olup 1287 (1870) yılında yeni inşası başlamış, 1288 (1871) yılında tamamlanarak 1289 (1872) yılında eğitim ve öğretime başlamıştır.⁶¹ 1295 (1878) yılında ise *Mezra Rüşdiye Mektebi* adıyla ikinci Rüşdiye mektebi açılmıştır.⁶²

⁵³ S.M., 1302, s. 121.

⁵⁴ S.M., 1298, s.83-86; S.M., 1301, s. 103; S.M., 1302, s. 103; S.M., 1305, s. 70; S.M., 1307, s. 74.

⁵⁵ S.M., 1310 tarihli salnameye göre.

⁵⁶ S.M., 1310, s. 57

⁵⁷ S.M., 1325, s. 146.

⁵⁸ S.N.M.U., 1316/1898, s. 1178; S.N.M.U., 1317/1899, s. 1379-1380; S.N.M.U., 1318/1900, s. 1552; S.N.M.U., 1319/1901, s. 882-883; S.N.M.U., 1321/1903, s. 658.

⁵⁹ S.M., 1325, s. 62.

⁶⁰ S.D., 1290, *Diyarbakır Salnâmeleri 1286-1323*, c.1. s. 369; S.D., 1291. s. 147; S.D., 1292. s. 147-148.

⁶¹ S.D., 1287, *Diyarbakır Salnâmeleri 1286-1323*, c. 1. s., 130; S.D., 1288, s. 125-126.

⁶² S.D.A.O., 1295/1878, s. 433.

1289 (1872) - 1325 (1907) yıllarında Ma'muratü'l-Aziz Rüşdiye Mektebinde görev yapan öğretmenlerle öğrenci sayıları aşağıya çıkartılmıştır.

Muallim-i Evvel Mustafa Efendi
Muallim-i Evvel Mustafa Naci Efendi
Muallim-i Evvel Mustafa Naci Efendi (Müderriş)
Muallim-i Sani Hacı Bekir Efendi
Muallim-i Sani Hacı Muhammed Efendi
Muallim-i Sani İbrahim Efendi
Muallim-i Sani İbrahim Lebib Efendi
Muallim-i Sani Kâmil Efendi.
Muallim-i Sani Mustafa Fevzi Efendi
Muallim-i Sani Tefvîk Efendi
Muallim-i Salis Hüsnü Efendi
Hat Muallim Reşid Efendi
Rik'a Muallimi Hüseyin Efendi
Rik'a Muallimi Reşid Efendi
Rik'a Muallim Muhammed Efendi
Bevvab Muharrem Efendi. ⁶³

Öğrenci Sayıları

42 / 58 / 60 / 70 / 64 / 65 / 64 / 70 / 55 / 40 / 50 / 80 / 50 / 80 / 65 / 67 / 90 / 66 / 64 / 66. ⁶⁴

Ma'muratü'l-Aziz Rüşdiye Mektebi muallimleri aynı zamanda Mezra Rüşdiye Mektebi'nin de muallimliklerini yapmışlardır.

Mezra Rüşdiye Mektebi Öğrenci Sayıları

40 / 70 / 49 / 49 / 40. ⁶⁵

Ma'muratü'l-Aziz Kız Rüşdiye Mektebi

Muallime-i Evvel Emine Muzaffer Hanım
Muallime-i Saniye Minhalder Hanım
Muallime-i Saniye Mürşide Hanım
Muallime-i Saniye Nuriye Hanım
Muallime-i Ula Fatma Refika Hanım
Muallime-i Ula Zeliha Hanım
Mubassıra Ümmügülsüm Hanım
Mubassara Ayişe Hanım
Hademe: 1. ⁶⁶

⁶³ S.D., 1289, *Diyarbakır Salnâmeleri 1286-1323*, c.1. s. 281; S.D., 1290, *Diyarbakır Salnâmeleri 1286-1323*, c.1. s. 343; S.D., 1291. s. 119-120; S.D., 1292. s. 127; S.D.A.O., 1292/1875, s. 158; S.D., 1293, s. 102; S.D.A.O., 1293/1876, s. 161; S.D., 1293, s. 142; S.M., 1298, s.79; S.M., 1301, s. 80; S.D.A.O., 1301/1884, s. 388; S.M., 1302, s. 80; S.D.A.O., 1303/1886, s. 337; S.D.A.O., 1304/1887, s. 323; S.M., 1305, s. 42; S.D.A.O., 1305/1888, s. 249; S.M., 1307, s. 42.; S.M., 1308, s. 43

⁶⁴ S.D.A.O., 1289/1872, s. 239; S.D.A.O., 1290/1873, s. 212; S.D.A.O., 1291/1874, s. 218; S.D., 1292. s. 127; S.D.A.O., 1292/1875, s. 158; S.D., 1293, s. 102; S.D.A.O., 1293/1876, s. 161; S.D., 1293, s. 142; S.D.A.O., 1294/1877, s. 527; S.M., 1298, s.79; S.D.A.O., 1300/1883, s. 205; S.M., 1301, s. 80; S.D.A.O., 1301/1884, s. 388; S.M., 1302, s. 80; S.D.A.O., , 1303/1886, s. 337; S.D.A.O., 1304/1887, s. 323; S.M., 1305, s. 42; S.D.A.O., 1305/1888, s. 249; S.M., 1307, s. 42.; S.M., 1308, s. 43.

⁶⁵ S.D.A.O., 1294/1877, s. 527; S.D.A.O., 1298/1881, s. 292; S.D.A.O., 1299/1882, s. 271; S.D.A.O., 1300/1883, s. 205; S.D.A.O., 1301/1884, s. 388; S.D.A.O., 1302/1885, s. 410.

⁶⁶ S.N.M.U., 1317, s. 1370; S.N.M.U., 1316, s. 1172; S.N.M.U., 1317, s. 1370; S.N.M.U., 1318, s. 1544; S.N.M.U., 1319, s. 877; S.N.M.U., 1321, s. 653; S.M., 1325, s. 60.

Ma'muratü'l-Aziz Kız Rüşdiye Mektebi Öğrenci Sayıları

35 / 68 / 69 / 85 / 48.⁶⁷

d) Hüseyinik Rüşdiye Mektebi

Hüseyinik, köy olmasına rağmen Harput'a yakınlığından dolayı bir mahalle gibi kabul edilmiştir. Hüseyinik Rüşdiye Mektebi ile ilgili bilgiler veren Salnâme-i Ma'murat'ül-Aziz ve Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye'deki bilgiler, yıllara göre harmanlanarak aşağıda belirtilmiştir.

Muallim-i Sani Hafız Muharrem Efendi.

Muallim-i Hat Veli Efendi

Muallim Sani Hüseyin Efendi

Rık'a Muallimi Hacı İbrahim Efendi

Rık'a Muallimi Hüseyin Efendi

Rık'a Muallimi Hasan Efendi

Muavini Salim Efendi

Hüsn-ü Hat Muallimi Hasan Efendi

Muavini Hafız Muhammed Efendi

Hademe 1.⁶⁸

Yukarıda ismi belirtilen salnamelerde öğrenci sayıları da belirtilmiştir.

Salnâme Yılı	Toplam Öğrenci Sayısı
1298 (1881)	35. ⁶⁹ / 28. ⁷⁰
1301 (1884)	40. ⁷¹ / 24. ⁷²
1302 (1885)	40. ⁷³ / 34. ⁷⁴
1303 - 1304 (1886 - 1887)	34. ⁷⁵ / 28. ⁷⁶
1305 (1887)	35. ⁷⁷ / 29. ⁷⁸
1307 (1889)	25. ⁷⁹
1308 (1890)	25. ⁸⁰
1316 (1898)	32. ⁸¹
1317 (1899)	26. ⁸²
1318 (1900)	27. ⁸³

⁶⁷ S.N.M.U., 1317, s. 1370; S.N.M.U., 1316, s. 1172; S.N.M.U., 1317, s. 1370; S.N.M.U., 1318, s. 1544; S.N.M.U., 1319, s. 877; S.N.M.U., 1321, s. 653; S.M., 1325, s. 60.

⁶⁸ S.M., 1298, s.79; S.M., 1301, s. 80; S.M., 1302, s. 80; S.M., 1305, s. 42; S.M., 1307, s. 42; S.M., 1308, s. 43; S.N.M.U., 1316/1898, s. 1169; S.N.M.U., 1317/1899, s. 1369; S.N.M.U., 1318/1900, s. 1541; S.N.M.U., 1319/1901, s. 875; S.N.M.U., 1319/1901, s. 651.

⁶⁹ S.M., 1298, s.79.

⁷⁰ S.D.A.O., 1300/1883, s. 205.

⁷¹ S.M., 1301, s. 80.

⁷² S.D.A.O., 1301/1884, s. 388.

⁷³ S.M., 1302, s. 80.

⁷⁴ S.D.A.O., 1302/1885, s. 410.

⁷⁵ S.D.A.O., 1303/1886, s. 337.

⁷⁶ S.D.A.O., 1304/1887, s. 323.

⁷⁷ S.M., 1305, s. 42.

⁷⁸ S.D.A.O., 1305/1888, s. 249.

⁷⁹ S.M., 1307, s. 42.

⁸⁰ S.M., 1308, s. 43.

⁸¹ S.N.M.U., 1316/1898, s. 1169.

⁸² S.N.M.U., 1317/1899, s. 1369.

⁸³ S.N.M.U., 1318/1900, s. 1541.

Salnâme Yılı	Toplam Öğrenci Sayısı
1319 (1901)	25. ⁸⁴
1321 (1903)	35. ⁸⁵

e) Ma'muratü'l-Aziz Daru'l-Muallimin Mektebi

1883 yılında ve Vali Abdünnâfi Efendi zamanında El'aziz merkez kasabasında bir Daru'l-Muallimin açılmış, ancak Askerî Rüşdiye mektebi yanında ilgi görmemiş ve az zaman sonra kapanmıştır.

Aradan çeyrek asır geçmiş. Meşrutiyet ilan edilmişti. El'aziz vilayetinin genel meclisi köylerde ve kasabalarda şimdiye kadar mevcut ve daha sonra açılacak iptidai mekteplerine muallim yetiştirmek gayesi ile memlekette bir Daru'l-Muallimin'in açılmasını kararlaştırmıştı. Şehrin batısında Beşkardeş'lerden sonra yolun sol tarafında oldukça büyük iki katlı bir bina inşasına başlanmış, bina biter bitmez mektebin muallim kadrosu da tamamlanarak 1909 tarihinde *Ma'muratü'l-Aziz Daru'l-Muallimi İptidai* adıyla ikinci defa olarak açılmıştı.

Evvelâ iki sınıflı, sonra her sene birer sınıf ilâvesiyle daha sonra beş sınıfa çıkarılmıştı. Birinci cihan harbi içinde mektep, ciheti askeriye tarafından depo, hastane olmak üzere işgal edilmişti. Mektep, şimdi Atatürk ilkokulunun bulunduğu yerde Eski Misakoğlu'nun evine ve harpten sonra yine eski binaya taşınmıştı.

Sonraları bu mektep, bir yangın neticesi içindeki bütün ders levazımı, kütüphanesi ve sairesiyle tamamen yanıp gitmişti. Bilahare 1924 (1340 R.) tarihinde yine bu ad ile ve tam kadro ile Arslan Pınarı'ndaki eski idadi mektebinde yatılı olarak tekrar açıldı.

Bu mektep, 1928 - 1929 ders yılı başlarında El'aziz'deki eski Alman mekteplerinden Darü'l-Eytam olarak kullanılan bir binaya, Darü'l-Eytam da Arslan Pınarı'ndaki eski idadi mektebine nakledilmiştir.⁸⁶

1301-1302 (1884 - 1885) Yılları

Rumi 199 yılında açılan Daru'l-Muallimin

Muallimi Ömer Efendi

Talebe sayısı 10.⁸⁷

Daru'l-Muallimin Sıbyan Mektebi Muallimi Ömer Ferid Efendi.⁸⁸

f) Ma'muratü'l-Aziz Askeri Rüşdiye Mektebi

Vilayet merkezi Mezra'ya taşındıktan sonra daha önceden yapılmış olan telgrafhane binasına askeri Rüşdiye'nin açılması kararlaştırılınca bu bina Askeri Rüşdiye Mektebine tahsis edilmiştir. Rüşdiye Mektebi, 1876 (1293 H.) yılında ve Vali Abdünnâfi Paşa'nın zamanında açılmış olan bu okul, memleketimiz için bir gurur kaynağıdır. Bugün 240 adet öğrenci ilim ve irfan tahsil etmektedir. Bu okuldan mezun olan 120'den fazla öğrenci idadiye, harbiye ve tıbbiye gibi yüksekokullarda okumaktadırlar.⁸⁹

Bu okul mezrada Yukarı Meydan'da Saray Camii'nin altında umumi hapishanenin ve hapishane hamamının alt tarafında Derviş Mahallesi'ne inen büyük caddenin sağ tarafında geniş bir bahçesi, havuzbaşısı ve bol suyu ile 40-50 metre cephe üzerindeki iki katlı mütevazı taş bir binaydı. Mektebin

⁸⁴ S.N.M.U., 1319/1901, s. 875.

⁸⁵ S.N.M.U., 1319/1901, s. 651.

⁸⁶ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.2, s. 79-81

⁸⁷ S.M., 1301, s. 79, 121; S.M., 1302, s. 79.

⁸⁸ S.D.A.O., 1302, s. 536.

⁸⁹ S.M., 1301, s. 103; S.M., 1302, s. 103; S.M., 1305, s. 70; S.M., 1310, s. 55-56; S.M., 1312, s. 203

idarecileri askerdiler. Bu idareciler bir mektep müdürü (binbaşı veya kolağası rütbesinde), bir dâhiliye yüzbaşısı, üç de dâhiliye zabıtinden ibaretti. Mektep ilk kurulduğu zaman dört sınıflıydı.

Askerî Rüşdiye'lerden mezun olanlar serbestiler. İsterlerse, askeri mektepleri takip ederler, istemezlerse başka bir mesleğe intisap edebilirlerdi. Fakat askerî idadilerden itibaren Devlet hizmeti mecburiyeti vardı. Bu mekteplerden uzaklaştırılanlar da nefer olarak orduya teslim edilirdiler. Bu gibilere *alaya verildi* denilirdi. Tard cezası, aşırı ahlâksız olanlarla imtihanlarda muvaffak olamayıp da sınıfında kalanlara verildi.

Bu mektebin tarihi çok parlaktır, Harputlu nice kumandanlar, kurmay albay, yarbaylar ve daha küçük rütbeli binlerce zabıt ve doktorlar bu mektepten yetişmiş, memlekete, millete namus ve iffetleriyle büyük çapta hizmet etmişler ve birçokları da bu uğurda şehit olarak canlarını vermişlerdir.

Bu mektepte aynı zamanda Sivas, Malatya, Diyarbakır gibi yakın vilâyetlerin çocukları da okumuştur.

Bu mektep, esasen yıllardan beri tamir görmediğinden dolayı harabeye yüz tutmuş ve yeniden yapılması için de hiçbir teşebbüste bulunulmamıştır. Bir zamanlar binanın güney tarafındaki birinci sınıfa tahsis edilen büyük dershaneye talebe bile koyamaz olmuşlardı.

Bir taraftan mektebin bu harabesi, diğer taraftan mülkiye idadisinin gece ve gündüz bir hale çevrilmesiyle önem kazanması Beşkardeşler'de bir Daru'l-Muallimin açılması ve ilk mekteplerin çoğalmasıyla bu mektep önemini kaybetmişti. Hükümet konağının batısında Sarı Binbaşı'nın konağına taşınmıştı. Nihayet Birinci Cihan Harbi başladığı ve müdürü de Çemişgezekli Yüzbaşı Ahmet Mükbil Bey olduğu zaman kadrosu orduya alınarak tamamen kapatılırken 40 talebesi vardı. Bu kırk mevcutlu mektep, aynı binada diğer 80 mevcutlu bir iptidai mektebiyle birleştirilerek 120 mevcutlu bir *numune iptidaisi* haline konuldu ve hemen hemen yarım asra yakın bir maziye sahip bulunan Ma'muratü'l-Aziz Askerî Rüşdiyesi de bu suretle tarihe karışıp gitti.⁹⁰

Ma'muratü'l-Aziz Askerî Rüşdiye Mektebi ile ilgili bilgiler veren Salnâme-i Ma'murat'ül-Aziz, Salnâme-i Askeriye ve Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye'deki bilgiler, yıllara göre harmanlanarak aşağıda belirtilmiştir.

Memuriyet	İsimleri	Rütbe	Girişi	Nasbı	Baba Adı
<i>Müdürü</i>	Safvet Efendi (Mecidi 5)	Kolağası	1287	1302	-
	Salih Şükrü Efendi	Mektepten/Kolağası	1292	1308	-
	Mustafa Şerafeddin Efendi	Kolağası	-	-	-
	Hakkı Efendi	Kolağası	-	-	-
	Muhammed Hasib Efendi (Osmanî 4, Mecidi 4, Gümüş Liyakat)	Kolağası	1318	-	Emin
<i>Müdür Vekili</i>	Hulusi Efendi	Sağ Kolağası	-	-	-
<i>Müdür Vekili ve Lisan M.</i>	Mustafa Vasfi Efendi	Kolağası (Mecidi 5)	-	-	-
<i>Riyaziye Muallimi</i>	Muhammed Salih Efendi	Yüzbaşı / Sol Kolağası	-	-	-
	Hulusi Efendi	Yüzbaşı	1289	1300	-
	Mustafa Nail	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
	Muhammed Tevfik Efendi	Mülazım-ı Sani	1307	1310	-
	Halil Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
	Şakir Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
	Muhammed Nuri Efendi	Mülazım-ı Sani	1321	-	Süleyman
	İbrahim Halil Efendi	Yüzbaşı	1317	-	-
	Abdulkadir Efendi (Gümüş Liyakat)	Mülazım-ı Sani	1322	-	M.Emin
	Hacı İbrahim Efendi (Mecidi 5, Gümüş Liyakat)	Yüzbaşı	-	-	-
Abdulkadir Efendi	-	-	-	-	

⁹⁰ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.2, s. 52, 56, 62-64.

Memuriyet	İsimleri	Rütbe	Girişi	Nasbı	Baba Adı	
<i>Dâhiliye Muallimi</i>	Halil Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	
	Ahmed Cemal Efendi (M.5)	Yüzbaşı	-	-	-	
	Hafız Ahmed Efendi	Mülazım-1 Evvel	-	-	-	
	Feyzullah Efendi	Yüzbaşı Vekili	-	-	-	
	Fevzi Efendi	Mülazım-1 Evvel	-	-	-	
	Osman Nuri Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-	
	Ahmed Efendi	Mülazım-1 Evvel	1294	1301	-	
	Rüstem Efendi	Mülazım-1 Evvel	-	-	-	
	Mustafa Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-	
	<i>Dâhiliye Zabıtı</i>	Şerafeddin Efendi	Yüzbaşı	1293	1303	-
Osman Efendi		Mülazım-1 Evvel	1299	1306	-	
Mustafa Efendi		Yüzbaşı	-	-	-	
Mustafa Nail Efendi		Mülazım-1 Sani	1307	1307	-	
Halil Rıfat Efendi		Mülazım-1 Sani	1308	1308	-	
Halil Efendi		Mülazım-1 Sani	-	-	-	
Talat Efendi		Yüzbaşı	-	-	-	
Abdullah Efendi		Mülazım-1 Sani/Evvel	-	-	-	
Adil Efendi		Mülazım-1 Sani	-	-	-	
Şakir Efendi		Mülazım-1 Sani	-	-	-	
Muhammed Nihad Efendi		Yüzbaşı	1323	-	Tevfik	
Osman Efendi		Mülazım-1 Evvel	1323	-	Muhammed	
Abdulaziz Efendi (Gümüş Liyakat)		Mülazım-1 Sani	1318	-	Şerif	
Muhammed Nedim Efendi (Gümüş Liyakat)		Mülazım-1 Evvel	1323	-	Mahmud	
Ömer Şevki Efendi		Mülazım-1 Sani	1316	-	Muhammed	
Osman Avni Efendi (Gümüş Liyakat ve İftihar)		Mülazım-1 Sani	-	-	-	
Ömer Şevki Efendi (Gümüş Liyakat)		Mülazım-1 Sani	-	-	-	
<i>Mevalî</i>		Hilmi Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-
<i>Arab, İlmi Sarf, Mantık ve Tatbikatı Arabiyye Mua.</i>		İbrahim Lebib Efendi	İlmiye	1299	-	-
<i>Arabî Muallimi</i>		Ömer Naim Efendi	İlmiye / Edirne Ruusu	1299	-	-
	Ahmed Efendi	İlmiye	-	-	-	
	İbrahim Halil Efendi	-	-	-	-	
	Kemaleddin Efendi	İzmir Paye-i Mücerrede	-	-	-	
	Ali Şefik Efendi	-	-	-	-	
<i>Kavaid Muallimi</i>	Zülküfül Efendi	İlmiye	-	-	-	
	Ali Efendi	Mülkiye	1306	-	-	
	Ali Şefik Efendi	-	-	-	-	
	Ömer Avni Efendi	Edirne Ruusu	-	-	-	
<i>Kavaid ve Kitabet Mual.</i>	Yusuf Kemal Efendi	Mülazım-1 Sani	1318	-	Raşid	
	Ömer Avni Efendi	Edirne Müderrisi	-	-	-	
<i>Kitabet Muallimi</i>	Yusuf Kemaleddin Efendi (Mecidi 5)	-	-	-	-	
<i>İlm-i Hal ve Kavaid Mua.</i>	Ali Efendi	-	-	-	-	
<i>Farisi Muallimi</i>	Hacı Raşid Efendi (Mecidi 5)	İlmiye / Edirne Ruusu	1299	-	-	

Memuriyet	İsimleri	Rütbe	Girişi	Nasbı	Baba Adı
<i>Resim Muallimi</i>	Osman Efendi	Mülazım-ı Sani/Evvel	1296	1302	-
	Ali Rıza Efendi	Mülazım-ı Evvel	1301	1307	-
	Salih Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
	Hasan Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
	Sabri Efendi	Mülazım-ı Evvel	1321	-	Yusuf
	Hasan Sabri Efendi (Gümüş Liyakat)	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
	Ahmed Hamdi Efendi	Mülazım-ı Sani	1307	1310	-
<i>Lisan Muallimi</i>	Mustafa Vasfî Efendi	Mülazım-ı Sani/Yüzb.	1295/98	1304	-
	Süleyman Sabri Efendi	Mülazım-ı Evvel	1322	-	Hüseyin
	Süleyman Hayri Efendi (Mecidî 5, Gümüş Liyakat)	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
<i>Coğrafya Hocası</i>	Hilmi Efendi	Mülazım-ı Evvel (M.5)	1298	1304	-
	Mustafa Amil Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
	Muhammed Rıfat Efendi (Gümüş Liyakat)	Mülazım-ı Sani	-	-	-
<i>Coğrafya ve Hendese Mu.</i>	Ali Rıza Efendi	Mülazım-ı Sani/Evvel	1323	-	Osman
<i>Hüsnü Hatt-ı Türki Mu.</i>	Hacı İbrahim Efendi	İlmiye	-	-	-
<i>Hüsnü Hatt-ı Osmanî Mu.</i>	Hasan Tahsin Efendi	-	-	-	-
<i>Hüsn-ü Hat Muallimi</i>	Hacı İbrahim Efendi	Mülkiye	1299	-	-
	Hacı İbrahim Selami Efendi	-	-	-	-
<i>İmla Muallimi</i>	Abdulhamid Efendi (Salise)	Mülkiye	1299	-	-
	Abdulhalim Efendi	-	-	-	-
	Halil İbrahim Efendi	-	-	-	-
<i>İmlayı Osmanî Muallimi</i>	İbrahim Halil Efendi	-	-	-	-
<i>İmla-yı Türki Muallimi</i>	Ahmed Cemil Efendi	-	-	-	-
<i>İlm-i Hal ve Kavaid-i Osmaniye Muallimi</i>	Zülküfül Efendi	-	-	-	-
	Ali Efendi	-	-	-	-
<i>İlm-i Sarf ve Nahiv Mua.</i>	Ömer Efendi	-	-	-	-
<i>Fransızca Muallimi</i>	Mustafa Vasfî Efendi	Yüzbaşı	-	-	-. ⁹¹

Hademe: 2.⁹² / 6.⁹³

Ayrıca okutulan derslerle ilgililer sadece Ma'mûrat'ül-Aziz Salnâmelerinde verilmiştir. 1301 (1884) tarihli salnamede okulun dört yıl olduğu ancak dördüncü senenin oluşturulmadığı belirtildikten sonra okutulan dersler şöyle sıralanmıştır:

*İlmi Hal, İmla-yı Türki, Esmâ-i Türkiye, Fevaid-i Müteallim, Hüsn-ü Hat Türkî, Sarf-ı Arabî, Gevher-i Sencide, Hesab-ı Mükemmel, Fransızca, Hüsn-ü Hat, Fransevi, Resim, Nahiv, Arabî, Mükemmel-i Hesab, Mülahhas, Coğrafya, Gülistan, Nasihat, Elhükema.*⁹⁴

⁹¹ S.M., 1301, s. 78-79; S.M., 1302, s. 78-79; S.M., 1305, s. 54-55; S.A., 1306, s.122-123; S.M., 1307, s. 56; S.A., 1307, s.122-123; S.M., 1308, s. 58; S.A., 1309, s.108-109; S.M., 1310, s. 134; S.A., 1311 / 1895, s.109-110; S.M., 1312, s. 188; S.N.M.U., 1316/1898, s. 1172-1173; S.N.M.U., 1317/1899, s. 1372; S.N.M.U., 1321/1903, s. 653-654; S.A., 1324-1326 / 1908, s.1033; S.M., 1325, s. 62-63.

⁹² S.N.M.U., 1321/1903, s. 653-654.

⁹³ S.M., 1325, s. 62-63.

⁹⁴ S.M., 1301, s. 78-79.

1302 (1885) tarihli salnamede okulun dört sınıf üzerine oluşturulmadığı belirtildikten sonra okutulan dersler şöyle sıralanmıştır:

*İlmi Hal, İmla-yı Türki, Esmâ-i Türkiye, Fevaid-i Müteallim, Hüsn-ü Hat Türkî, Sarf-ı Arabî, Gevher-i Sencide, Nasihatü'l Hükema, Hesab-ı Mükemmel, Fransızca, Hüsn-ü Hat, Fransevî, Resim, Nahiv-i Arabî, Mükemmel-i Hesab, Mülâhhas, Coğrafya, Gülîstan, Mantık, Hendese, Gramer, Mükemmel-i Coğrafya, Kavaid-i Osmaniye, Hesab-ı Tefasîlî, Usul Defteri, Resim-i Mücessem, Kitabet ve İmla.*⁹⁵

Yukarıda ismi belirtilen tüm salnamelerde ise öğrenci sayıları da belirtilmiştir.

Salname Yılı	4. Sene	3. Sene	2. Sene	1. Sene	Toplam		Genel Toplam
					İslam	Hıristiyan	
1301 (1884)					88	33. ⁹⁶	121
1302 (1885)					77	28. ⁹⁷	105
1305 (1887)	24	21	36	44	125	-	125. ⁹⁸
1307 (1889)	24	31	36	44	135	-	135. ⁹⁹
1308 (1890)	19	34	20	39	152	-	152. ¹⁰⁰
1310 (1892)	21	49	80	48	188	-	188. ¹⁰¹
1312 (1894)	36	54	54	42	186	-	186. ¹⁰²
1316-7 (1898-9)	-	-	-	-	160	-	160. ¹⁰³
1321 (1903)	-	-	-	-	125	-	125. ¹⁰⁴
1324 (1906)	-	-	-	-	150	-	150. ¹⁰⁵

g) Mülkiye İdadisi ve Sultaniye

Aslan Pınarı isimli mevkide bu mektebin cadde üzerindeki büyük kapısının üzerinde bulunan Mekteb-i İdadi-i Hamidiye-i Mülkiye-i Şahane 1303 kitabesine göre 1303 (1885) yılında Vali Hacı Hasan Bey zamanında yapılmıştır.

Harput ile Mezra arası ve her iki kasabaya da 2,5 km mesafede, El'aziz kasabasının kuzeyinde, El'aziz'den mektebe kadar balıksırtı bir düzlük ve muntazam taş köprüleriyle 8-10 m. genişliğinde güzel bir yol ile mektebe gelinir. Mektepten Harput kasabasına kadar da Aslan Pınarı'ndan başlayarak 1.280 m. yükseklikte dik bir dağı tırmanmak için helezonlu virajlarıyla bir yol devam eder. İşte bu iki hattın birleştiği noktada ve Harput'a çıkarken yolun sağında düz bir arazi üzerinde, geniş bir bahçe ortasında büyük bir bina, dört bir etrafı 2-2,5 m. yükseklikte bahçe duvarlarıyla çevrilmiştir. Yukarı bahçede memba sulu küçük bir havuz, aşağı bahçede ise yine suyu bol derin, yuvarlak, daha büyük ikinci bir havuz. Etrafı sık süs ağaçları, leylâk ve güllerle donatılmış mükemmel bir havuz başı, aşağı bahçeye ve bu havuz başına talebenin girmeleri, oturmaları, gezmeleri yasaktı. Burası Muallimlere ve idarecilere aitti. Yukarı kısım, ise talebeye mahsustu. Mektep binası, tahminen 20 m. yan ve 50-60 m. ön ve arka cepheli, iki katlı, çatılı ve geniş pencereleriyle büyük kârgir bir bina idi. Dershaneleri büyük, salonları geniş ve ferahtı. Ön cephesi batıya, arka cephesi doğuya verilmişti, bu yüzden sıhî bir binaydı. Binadan ayrı ve binanın kuzeyinde sonradan yapılmış bir katlı mutfak, kiler, depo ve hademe odaları sıralanmıştı. Büyük çinko kaplı cümle kapısı yolun üzerindeydi.

⁹⁵ S.M., 1302, s. 78-79

⁹⁶ S.M., 1301, s. 78-79.

⁹⁷ S.M., 1302, s. 78-79

⁹⁸ S.M., 1305, s. 54-55.

⁹⁹ S.M., 1307, s. 56.

¹⁰⁰ S.M., 1308, s. 58.

¹⁰¹ S.M., 1310, s. 134.

¹⁰² S.M., 1312, s. 188.

¹⁰³ S.N.M.U., 1316/1898, s. 1172-1173; S.N.M.U., 1317/1899, s. 1372.

¹⁰⁴ S.N.M.U., 1321/1903, s. 653-654.

¹⁰⁵ S.M., 1325, s. 62-63.

1892 (1310-H) yılında bu tarihten sonra mektep bir aralık Sultaniye çevrilmiş, kadrosu genişletilmiş ve mektebe yatılı talebe kabulüne de başlanmıştı. Talebelerinin yeknesak ve lacivert elbiseleri ve kollarındaki renkli şeritleri, o zaman memleket gençleri arasında okuma yolunda mühim bir hava yaratmış ve bu yüzden talebe mevcudu çoğalmağa başlamıştı. Ders programlarına İngilizce de eklenmiş ve hocalığına da Artin Pekmeziyan tayin edilmişti. Maalesef ömrü az olmuş ve ertesi sene sultani teşkilâtı lâğvedilerek yine idadiye çevrilmiştir.

Birinci Cihan Harbi başlayınca bu mektep, askerî birlikler tarafından işgal edilerek bir zamanlar Depo Alayının Birinci Tabur merkezi, sonraları da askerî hastane ittihaz edilmişti. Bu sıralarda mektep, merkezde Avukat Asdur Efendi'nin evinde faaliyetine devam etmekte ise de talebesi azalmış ve 1916 (1332. R) de son sınıf da ancak iki talebe kalmıştı.¹⁰⁶

Bu mektep hakkında vilayet salnâmesinde şu bilgiler verilmektedir:

Harput'la Ma'muratü'l-Aziz arasında ve şose yolu üstünde ismi halife padişaha mensup olarak bir Mekteb-i Mülkiye-i Hamidiye tesis ve inşa kılınmıştır. Mekteb-i Mülkiye-i Hamidiye'nin etrafı büyük bir bahçe olmak üzere fidanlar dikilip ve müstakil bir su getirilip iki de havuz yapılmıştır.

Mektebin binası pek muntazam, beğenilen güzel bir üslup üzere bulunup, dört etrafında eksiksiz bir letafete sahip ve ovayla gönlü cezp edici bir mevkide bina edilmiş bir mektep daha bulunmaz dense yeridir.¹⁰⁷

Merkezde Bulunan Mekteb-i İdadiye-i Hamidî ile ilgili bilgiler veren Salnâme-i Ma'murat'ül-Aziz ve Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye'deki bilgiler, yıllara göre harmanlanarak aşağıda belirtilmiştir.

1305 (1887) Mekteb-i İdadiye-i Hamidî

1305 (1887) Yılı tarihli salnamede büyük mekteplerden olmak üzere inşa edilen Mekteb-i Mülkiye-i Hamidiye'nin bu sene resmi açılışı yapıldığını ve birçok talebenin kaydı kabul edilerek eğitim ve öğretime başladığı belirtilmektedir.¹⁰⁸

İdari Kadro ve Memurlar

Müdür Hacı Hayri Efendi

Müdür Fettah Efendi

Müdür Sezai Efendi

Müdür Şükrü Efendi

Müdür Halid Efendi

Muavin-i Evvel Zeki Efendi

Muavin-i Sani Re'fet Efendi

Muavin-i Sani Şükrü Efendi

Muavin-i Salis Ahmed Fehmi Efendi

Kâtip ve Mubayaa Memuru Muhammed Efendi (Salise)

Kâtip, Mubayaa, Depo ve Ambar Memuru Nuri Bey

Tabib, Sıhhiye Müfettişi Murtaza Efendi (Mütemayiz, Mecidî 4)

İmam Hacı Ali Efendi

Heyet-i Muallim

Kavanin-i Mülkiye Muallimi Ahmed Asım Efendi

Kavanin-i Heyet, Fransızca, Hendese, İlm-i İnşa, Usul Defteri, Cebir Muallimi Müdür Muhammed Şükrü Efendi

Kitabet, Kavanin, Servet, Edebiyat, Ziraat Muallimi Halid Efendi

Kozmografya ve Kavanin Muallimi Hasan Efendi

¹⁰⁶ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.2, s. 65-67, 71-72.

¹⁰⁷ S.M., 1310, s. 54.

¹⁰⁸ S.M., 1305, s. 88; S.M., 1307, s. 97-98

Arabî, Farisî, Ulum-u Diniye, Türkçe, İlm-i inşa, Ahlak, Akaid ve Tarih Muallimi Hacı Tevfik Efendi
Arabî, Farisî, Ulum-u Diniye ve Tarih Muallimi Ahmed Asım Efendi (Müderris)
Farisî Usul Defteri Türkçe Muallimi Halil Efendi,
Farisî, Hendese ve Mevalid Muallimi Ahmed Efendi
Farisî Muallimi Hacı Raşid Efendi
Tarih-i Umumi ve Hendese Muallimi Ömer Efendi
Tarih-i Umumi ve İnşa ve Kitabet Muallimi Ömer Ferid Efendi
Tarih-i Tabii Muallimi Kolağası Halil Efendi
Ahlak, Hendese, Mevalid, Edebiyat, Farsça ve Tarih Muallimi Ahmet Efendi
Hendese Muallimi Yüzbaşı Tahsin Efendi
Hendese Muallimi Mülazım Rahmi Efendi
Hendese Muallimi Mülazım Hilmi Efendi
Hesab Muallimi Kolağası Salih Efendi
Hesab Muallimi Hacı Abdurrahman Efendi
Hesab Muallimi Kolağası Hulusi Efendi
Hesab Muallimi Mustafa Efendi (Kolağası)
Hesab ve Coğrafya Muallimi Ahmed Efendi
Hesab, Hendese, Cebir, Müsellesat Muallimi Şükrü Efendi
Cebir Muallimi Yüzbaşı Hulusi Efendi
Kitabet-i Resmiye, Usul Defteri, Coğrafya, İnşa, Kitabet ve Cebir Muallimi Zeki Efendi
Usul-i Defteri, Müsellesat, Makine, Hikmet, Malumat-ı Fenniye ve Kimya Muallimi Refet Efendi
Usul Defteri, Coğrafya muallimi Muavin-i Evvel Zeki Efendi
Tarih-i Tabii Muallimi Tabib Murtaza Efendi (Salise)
Kavaid-i Türkiye Muallimi Faik Efendi (Müderris)
Kavaid-i Türkiye Muallimi Hacı Ömer Efendi
Türkçe Muallimi Tevfik Efendi
Türkçe Muallimi Mahmud Efendi
Türkçe, Usûl Defteri ve Tarih Muallimi Ahmed Fehmi Efendi
Kitabet Muallimi Mustafa Efendi
Hikmet-i Tabiiye Muallimi Mülazım Osman Efendi
Hikmet, Kimya, Makine, Müsellesat, Malumat-ı Nafia Muallimi Muavin-i Sani Adil Efendi
İlm-i Kimya Muallimi Yüzbaşı Ziver Efendi
Hüsnü Hat Muallimi Ahmed Ferid Efendi
Fransızca ve Coğrafya Muallimi Bedros Efendi
Fransızca ve Coğrafya Müdür Fettah Bey
Fransızca Muallimi Müdür Sezai Efendi
Fransızca Muallimi Ahmed Feyzi Bey (Salis)
Coğrafya Muallimi Abdullah Kemal Efendi
Coğrafya Muallimi Mülazım Hilmi Efendi
Coğrafya, İnşa, Kitabet, Tarih, Ahlak ve Edebiyat Muallimi Ahmed Fuad Efendi
Coğrafya Muallimi Muharrem Efendi
Coğrafya Muallimi Nuri Efendi
Fransızca ve Ma'lumat-ı Fenniye Muallimi Müdür Sezai Efendi
Resim Muallimi Mülazım Osman Efendi
Resim Muallimi Mülazım Ali Rıza Efendi
Resim Muallimi Halil Efendi (Mülazım-ı Evvel)
Resim Muallimi Ferid Efendi (Mülazım-ı Evvel)

Hüsn-ü Hat Muallimi Hacı İbrahim Efendi
Hüsn-ü Hat Muallimi Hasan Efendi
Rık'a Muallimi Hacı İbrahim Efendi
Ma'lumat-ı Zıraiye ve Sıhhiye Muallimi Abdülkerim Bey
Ermeni Lisanı Muallimi Yazıcıyan Ohannes Efendi
Ermenice Muallimi Kiğork Efendi
Ermenice Muallimi Hafız Efendi
Ermenice Muallimi Edvar Efendi
Mubassır-ı Evvel Hacı Es'ad Efendi
Mubassır-ı Sani Hacı Salih Efendi.
Mubassır Hafız Muhammed Efendi
Mubassır Nuri Efendi
Hademe 3/7/2.¹⁰⁹

Yukarıda ismi belirtilen tüm salnâmelerde ise öğrenci sayıları da belirtilmiştir.

Salname Yılı	İslam	Hıristiyan	Toplam
1305 (1887)	-	-	50. ¹¹⁰
1307 (1889)	-	-	60. ¹¹¹
1308 (1890)	-	-	40. ¹¹²
1310 (1892)	-	-	45. ¹¹³
1312 (1894)	-	-	45/40. ¹¹⁴
1316 (1898)	45	8	53. ¹¹⁵
1317 (1899)	30	6	36. ¹¹⁶
1318-1219 (1900-1901)	53	5	58. ¹¹⁷
1321 (1903)	138	2	140. ¹¹⁸
1325 (1907)	208	-	208. ¹¹⁹

1319 (1901) tarihli Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye'de Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti Öğrenci İstatistiği verilmiştir.

Nüfusu Umumiye : 575.314
Mekatibde Tahsilde Bulunan Talebe : 22.411
Talebenin Nüfus-u umumiye Nispeti : 38'96 / 1.000.¹²⁰

1312 (1894) tarihli Salnâme-i Ma'murat'ül-Aziz'de ise Mekteb-i İdadi Hamidiye dışında aynı okulun kız ve erkek ibtidai okulu ile birlikte Mekteb-i Mülkiye ilgili bilgiler de verilmiştir.

¹⁰⁹ S.M., 1305, s. 41; S.M., 1307, s. 41; S.M., 1308, s. 43; S.M., 1312, s.161-162; S.N.M.U., 1316/1898, s. 1168-1169; S.N.M.U., 1317/1899, s. 1368-1369; S.N.M.U., 1318/1900, s. 1540-1541; S.N.M.U., 1319/1901, s. 874; S.N.M.U., 1321/1903, s. 650.

¹¹⁰ S.M., 1305, s. 41.

¹¹¹ S.M., 1307, s. 41.

¹¹² S.M., 1308, s. 43.

¹¹³ S.M., 1310, s. 109.

¹¹⁴ S.M., 1312, s.161-162; S.M., 1312, *Nüfus Nezareti Bölümü*, s. 14.

¹¹⁵ S.N.M.U., 1316/1898, s. 1169.

¹¹⁶ S.N.M.U., 1317/1899, s. 1369.

¹¹⁷ S.N.M.U., 1318/1900, s. 1541; S.N.M.U., 1319/1901, s. 875.

¹¹⁸ S.N.M.U., 1321/1903, s. 650.

¹¹⁹ S.M., 1325, s. 59-60.

¹²⁰ S.N.M.U., 1319/1901, s. 874; S.N.M.U., 1321/1903, s. 650.

Mektep İsimleri	Buldukları Semt	Cemaat İsmi	Kayıtlı Olan Nüfus	
			Erkek	Kız
Mekteb-i İdadi Hamidiye	Ma'muratü'l-Aziz Harput Yolu Üzerinde	Müslim	40	-
Mekteb-i İbtidai-i Hamidiye	Ma'muratü'l-Aziz Zabtiye Kışlası	Müslim	95	-
Mekteb-i İbtidai-i Hamidiye Kız	Ma'muratü'l-Aziz Zabtiye Kışlası	Müslim	-	60
Mekteb-i Mülkiye	Hüseyinik Köyü içinde	Müslim	35	-, ¹²¹

i) Sanayi Mektebi

Bu yıl vilayette sanayinin yaygınlaşması için vali tarafından gösterilen çabalar sonucunda kısa bir süre içerisinde bir sanayi mektebi açılmıştır. Mektebin ilk masraflarını karşılamak ve yardım toplama amacıyla vilayet gazetesi 03 Kasım Kanuni Sani 1322 tarihli ve 1141 numaralı nüshasında yayınladığı teşvik makalesiyle ilk etapta 50.000 kuruş, daha sonraki çabalarıyla 80.000 kuruş olmak üzere toplam 130.000 kuruş toplanmıştır. Daha sonraki yardımları toplamak ve kayda geçmek için ehil ve muteber insanlardan bir komisyon teşkil ettirilmiştir.¹²²

Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarındaki Okullar

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde vilayet ve devlet salnameleri aynı sistemle devam etmiş olup bu salnamelerdeki okullarla ilgili tüm bilgiler aktarılmıştır.

1340-1341 Yılı

a) Dârü'l-Harir Mektebi

İpek tohumu, koza ve ipekçiliğin ihyası için Harputlular, bu sanayi hakkında bilgi edinmek üzere memleketin yetiştirdiği birkaç genci Bursa Dârü'l-Harir mektebine tahsile göndermişlerdi. Bunlar tahsilden döndükten sonra bir aralık bu sanayi üzerinde münferiden, bir süre şirket halinde çalıştılar, bu yolda büyük ilerlemeler kaydetmişlerdi.

Bu ilerlemeyi gören hükümet idarecileri, masrafı özel idare bütçesinden temin edilmek suretiyle bir Dârü'l-Harir açılmasına karar aldılar ve yukarı Mezra'da Merhum Ferit Efendi'nin cadde üzerinde yaptırdığı hususi binada bir Dârü'l-Harir (İpekçilik) mektebi açıldı ve tedrisata başlandı. Talebe mevcudu 10'dan fazlaydı.

Mektebi evvelâ Ziraat Müdürü Emin Bey idare ediyordu. Sonra müdürlüğe Akif Bey adında bir zat geldi. Bu mektep mezun da vermiştir. Mezun olanlara mesleklerinde teşebbüse geçmeleri için özel idare bütçesinden her talebeye merasimle bir mikroskop, bir havan, yüz lira para ile Bursa tohumundan bir paket de tohum verilmişti. Gençler de aralarında Ma'muratü'l-Aziz Türk Tohumları Birliği adıyla bir şirket kurmuş ve çalışmaya başlamışlardı.¹²³

Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti'nde bir adet Harir-i Daru't-Ta'lim (İpekçilik Okulu) bulunmaktadır.¹²⁴

1925 - 1926 Yılı

El'aziz vilayeti dâhilinde beş sınıflı 230 mevcutlu erkek muallim mektebi, sekiz sınıflı 209 mevcutlu orta mektep ve dört sınıflı 46 mevcut imam hatip mektebi, beş sınıflı 258 mevcutlu daru'l-eytam ve bir sınıf ve bir muallimli ve 67 mevcutlu bir ana mektebi ile 10'u kız 71'i erkek olmak üzere 81 ilk mektep vardır. İlk kız mekteplerinin 420 ve ilk erkek mekteplerinin de 457 mevcudu vardır.¹²⁵

¹²¹ S.M., 1312, *Nüfus Nezareti Bölümü*, s. 14

¹²² 1325, s. 147-151, 172-173.

¹²³ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c. 2, s. 81-82.

¹²⁴ T.T.S., 1340-1341, s. 500.

¹²⁵ T.C.D.S., 1925-1926, s. 836-837.

1926- 1927 Yılı

Merkez kaza dâhilinde gece erkek muallim, gündüz orta, gece kondüktör, gece Şehir Yatı, gündüz birinci kız, ikinci kız mektebiyle ana mektebi, Darü'l Harir, irfan yurdu mektepleri vardır. Nahiye ve köylerde biri ilk kız, geriye kalanı ilk erkek olmak üzere 27 ilk mektep mevcut olup ilk mekteplerde 39 muallim, 1.138 talebe vardır.¹²⁶

El'aziz vilayeti dâhilinde 144 muhtelif resmi mekteb vardır.¹²⁷

1927- 1928 Yılı

Merkez kazada 114 mevcutlu orta mektep, 150 talebe muhtelif ilk ve erkek ve kız mektebi, 90 mevcutlu ilk ilk erkek mektebi mevcut olup mülhakatında 1821 talebe, 35 muhtelif mektep vardır.¹²⁸

b) Ana Mektebi

Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti, 3-7 yaşında, 10 talebeli, 1 Muallimli bir adet Ana Mektebi bulunmaktadır.¹²⁹

c) Orta Mektep

Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti Orta Mektebi'nin 60 erkek, 9 kız öğrencisi vardır.¹³⁰

d) Yatılı Daru'l-Eytam Mektebi

Ma'muratü'l-Aziz'de bir adet yatılı Daru'l-Eytam (Yetimler Yurdu) mevcuttur.¹³¹

f) El'aziz Erkek Muallim Mektebi

Erkek Muallim Sayısı	17
Tatbikat Kısmı Talebe Sayısı	155
Muallim Kısmı Talebe Sayısı	164
Toplam Talebe Sayısı	319. ¹³²

g) El'aziz Lisesi

Bey Muallim	5
Erkek talebe	179

h) El'aziz Şehir Yatı Mektebi

Hanım Muallim	9
Kız Talebe	206. ¹³³

¹²⁶ T.C.D.S., 1926-1927, s. 695.

¹²⁷ T.T.S., 1927, s. 671.

¹²⁸ T.C.D.Y., 1927-1928, s. 676.

¹²⁹ T.T.S., 1927, s. 182.

¹³⁰ T.T.S., 1927, s. 184.

¹³¹ T.T.S., 1927, s. 185.

¹³² B.T.S., 1928, s. 194.

¹³³ B.T.S., 1928, s. 199.

El'aziz Maarif Eminliđi

El'aziz Maarif Eminliđi mıntkası dâhilindeki ilk ve orta mektepler, muallim ve talebe sayıları

İlk mektepler	233
İlk mektepler muallim sayısı	457
İlk mektepler erkek öğrenci sayısı	9.786
İlk mektepler kız öğrenci sayısı	3.375
İlk mektepler öğrenci sayısı toplamı	13.161
Orta mektepler sayısı	5
Orta mektepler muallim sayısı	97
Orta mektepler öğrenci sayısı	980. ¹³⁴

¹³⁴ B.T.S., 1928, s. 206.